

Dalia Čiupailaitė

Sociologinė naujų būsto projektų posocialistiniame Vilniuje refleksija

Santrauka. *Posovietiniuose miestuose atsiranda naujas būsto tipas: suplanuoti būsto projektai „rezidenciniai parkai“, palydimi gyvenimą juose nusakančių rinkodarinių žinučių. Lietuvoje šis būsto tipas apibūdinamas kaip „gyvenvietės“, „rezidencijos“, „būsto projektai“. Tai naujas reiškinys posovietiniuose miestuose, kuriuose valstybinį planavimą, apimančią miesto planavimą, būsto finansavimą ir paskirstymą, keičia privati iniciatyva. Šiuos projektus prasminga, taikant Lefebvre'o erdvės sampratą, analizuoti kaip naujo tipo erdvę posovietiniame mieste. Šio tipo erdvės gamybos būdas transformuoja miesto erdvę, atspindi naują nuostatų laikotarpį, tačiau taip pat atskleidžia ir dvilypį santykį su „socialistine erdve“. Naujiesiems būsto projektams būdingas „sovietinių“, t.y. moderniosios architektūros ir funkcionalistinio urbanizmo architektūrinių praktikų, tęstinumas, tačiau kartu simbolinė šių būsto praktikų dimensija susieta su gyvenimo kolektyviniame būste patirties inversija. Simboliniu šių architektūrinių praktikų matmeniu tampa „privatumo“ ir „panašumo“ ideologijos. Šios būsto praktikos natūralizuojamos ir normalizuojamos, įtvirtinamos kaip geistinės ir kartu objektyvios per fizines erdvės reprezentacijas, papildančias verbalines sistemas: rinkodarą, žiniasklaidą, teisinę sistemą. Straipsnyje, remiantis Ranciere'o ir Swyngedouwo politikos ir politiškumo koncepcija, naujų būsto projektų natūralizavimo praktikos interpretuojamos kaip po-politinio miesto raiška.*

Pagrindiniai žodžiai: *naujieji būsto projektai, miesto sociologija, politiškumas.*

Keywords: *new housing developments, urban sociology, political.*

„Gyvenamųjų namų kvartalas „Verkių slėnis“ <...> yra ramioje sostinės vietoje – Verkių regioniniame parke, dešiniajame Neris krante. Tai – tarsi modernus butų bei kotedžų kaimelis mieste. Tik to kaimelio teritorija saugoma, o aplinką tvarko samdytų tarnybų darbuotojai.“¹

WWW.MOTERIS.LT, 2011 02 27

Šis straipsnis yra pastanga sociologiškai pažvelgti į naujus būsto projektus Vilniuje, kurių kritinės refleksijos Lietuvos socialinių mokslų srityse kol kas trūksta². *Vystytojų*³ statomi būsto projektai, apimantys įvairių pastatų skaičių, pro-

¹ Vaitiekūnienė, Jolanta. „Santūri klasika vienuolyno kaimynystėje“. www.moteris.lt, 2011 02 27 [žiūrėta 2011 02 27].

² Daugiabučių namų statybos tendencijas, estetiniu ir formalioju požiūriu, aptaria architektūros profesorius Čaikauskas (2008). Geografės Krupickaitė ir Peciukonytė (2011) atliko aptvertos ir saugomos bendruomenės tyrimą, kurio duomenys suteikia vertingų išvalgų apie gyventojų patirtį ir nuostatas, tačiau teoriškai šio reiškinio neaiškina.

jektų internetinėse svetainėse dažnai įvardijami kaip „gyvenvietės“ ar „rezidencijos“, tačiau taip pat apimantys atskirus daugiabučius, yra naujas būsto ir aprūpinimo būstu tipas⁴, sparčiai plintantis posovietinę transformaciją patiriančiame mieste. Tai yra naujo tipo erdvės⁵ gamybos būdas, kuriam būdingas vienmatisškumas, socialinių grupių diferenciacija, uždarumas, nuosavybės ir aprūpinimo ja kaita – nuo valstybės subsidijų ar individualių savininkų prie vystytojų lėšomis statomų projektų. Straipsnyje, analizuosiu šių praktikų santykį su funkcionalistiniu urbanizmu („sovietiniu“ urbanizmu) neoliberalaus ar neokapitalistinio projekto simbolinėje erdvėje. Remdamasi Jane Jacobs, Richardo Sennetto, Henrio Lefebvre'o, Christopherio Alexanderio koncepcijomis, pateiksiu kritiką naujų urbanistinių, architektūrinių būsto projektų praktikų atžvilgiu. Analizuosiu, kaip naujos erdvės įtvirtinimo procesai natūralizuojami ar normalizuojami, t.y. įtvirtinami kaip nereflektyvūs ir objektyvūs, per naujų būsto projektų architektūrinę praktiką, politinį patvirtinimą, medijų ir rinkodaros strategijas. Remdamasi Jacques'o Ranciere'o, Chantal

Mouffe, Erico Swyngedouwo *politiškumo* ir *politikos* sąvokų perskyra interpretuosiu šiuos natūralizacijos procesus.

Straipsnyje pirmiausia pagrįsiu, kodėl verta kalbėti apie būsto projektus sociologiniame kontekste, paskui aptarsiu būsto projektų planavimo fizinę charakteristiką ir, remdamasi miesto studijų autoriais, įvertinsiu šias charakteristikas. Toliau dėmesį sutelksiu į būsto projektų simbolines įtvirtinimo praktikas ir jas interpretuosiu pasitelkdama *politiškumo* sampratą. Būsto projektai analizuojami remiantis stebėjimu Vilniaus mieste, miestų ir architektūros forumo *miestai.net* diskusijų ir nekilnojamo turto svetainių turinio kokybine analize, statybas ir būsto klausimus reglamentuojančių teisinių dokumentų turinio kokybine analize.

Kodėl prasminga sociologinė naujų būsto kūrimo praktikų analizė?

Miesto erdvės atspindi socialinius procesus mieste, yra pokyčių indikatorius, arba socialinių praktikų *produktas*, tačiau kartu skatina ir paskesnę miesto, socialinių praktikų mieste transformaciją, kartu atlikdamos ir

³ Sąvoką „vystytojas“ tinkamiau būtų versti kaip „plėtotojas“. Žodis „vystytojas“ sietinas su vakarietišku būsto diskursų praktikomis (plg.: „developer“). Šiame straipsnyje vartojamas bendrinėje kalboje nusistovėjęs žodis „vystytojas“. Žodis „vystytojas“ vartojamas ir moksliniame miesto plėtros ir būsto analizės diskurse (Krupickaitė ir Peciukonytė 2011).

⁴ Sąvoka *housing* anglų kalba neturi lietuviško atitikmens. Kartu apima ir patį būstą, ir procesą, kurio metu suteikiamas būstas.

⁵ Straipsnyje *erdvės* sąvoka vartojama vienaskaitos forma, nurodant į Lefebvre'o (1991) *erdvės* teoriją. Vartojant *erdvės* sąvoką daugiskaitos forma, nurodoma į geometrinę, euklidišką, dekartišką erdvės sampratą – erdvė kaip lokacija, tuščia iki įtraukiant į ją objektą. Erdvė, Lefebvre teorijoje, išreiškia mentalinės percepcijos, socialinių praktikų, kaip ir fizinio jų įvietinimo, visumą, apima diskursus apie erdvę ir erdvės diskursus. Tokia visuminė erdvės samprata taikoma šiame straipsnyje kalbant apie naujuosius planuojamus būsto projektus, siekiant suvokti ne tik ir ne tiek būsto praktikas kaip kintančią architektūrinę ir urbanistinę raišką, kiek kintančius erdvės diskursus ir diskursus apie erdvę.

gamintojo vaidmenį, būdamas *produktyvios* (Lefebvre 1991). Straipsnio pradžioje citatoje pateikiamam aptvertos ir saugomos gyvenvietės apibūdinimui galima priešpriešinti 2008 m. Nerijaus Mileriaus iškeltą klausimą, „Ar Vilniui, Kaunui, Klaipėdai ir kitiems mūsų miestams gresia radikalus miesto erdvių susiskaidymas ir urbanistinių socialinių getų formavimasis?⁶“. Getų klausimas, kaip ir uždarų ir saugomų gyvenviečių, gentifikacijos klausimas yra susietas su įvairovės, koncentracijos ir segregacijos klausimais mieste (Smets ir Salman 2009; Cheshire 2009; Bickford 2000; Sennett 2008 etc.). Miesto įvairovės ar įvairovės mieste, urbanistinės įvairovės sąvoka yra sudėtinga. Ne vienareikšmiškai traktuojamas tiek šios sąvokos empirinis atitikmuo, tiek įvairovės buvimo ar jos trūkumo pasekmės. Pačia bendriausia prasme įvairovės samprata apima žmonių grupių, skirtingų veiklos galimybių, fizinės miesto formos įvairovę, – įvairių pastatų dizainą, išplėstą viešąją sferą. Socialiniai skirtumai susieti su ekonomine padėtimi, lytimi, amžiumi, etniškumu, gyvenimo tarpsniais – tai tik keletas socialinių skirtumų variantų.

1952 metais Robertas E. Parkas rašė, jog miestas – tai susisiekiančių, bet nesimaišančių socialinių pasaulių mozaika. Miesto įvairovę, kaip Louiso Wirtho (2005) aptartą miesto bruožą, XX a. 7 dešimtmetyje Vakarų Europoje ir JAV besiformuojančios kritinės koncepcijos autoriai paverčia politiniu klausimu, kritikuodami ekologinės mokyklos aprašomąjį pobūdį, XX a. pirmai pusei būdingą modernistinį ir

funkcionalistinių miestų planavimą, atkreipdami dėmesį į didėjančias ir kintančias segregacijos formas, susiedami įvairovę su mastelio, sudėties, poveikio, galios klausimais. Šiandien miesto segmentacijos ir įvairovės klausimas yra aktualus tiek politiniame, tiek akademiname Vakarų valstybių diskurse, viena vertus mėginant suprasti, kaip įvairovė formuojasi ir išlieka, kodėl ji nyksta, kokios šio proceso pasekmės, kita vertus, įgyvendinant konkrečias, erdvines viešąsias intervencijas įvairovei didinti, ir jas vertinant. Pasak Jacobs (1961), Sennetto (2008), de Certeau (1984), Shorto (2006), Lefebvre'o (1999), Harvey'aus (2006, 2012), įvairovė yra „miesto esmė“, skirtumas, – svarbi (būtina) miesto patirties dalis. Nepaisant šių normatyvinių perspektyvų miesto atžvilgiu, globaliu mastu identifikuojamos kintančios ir augančios urbanistinės segregacijos tendencijos (Smets ir Salman 2009; Brenner et. al. 2012; Low 2006). Jeigu miestas yra įvairovės generatorius, o įvairovė yra „miesto esmė“, kaip atsitinka, kad įvairovės mieste ima mažėti, miesto dalys tampa homogeniškesnės, mieste pasireiškia koncentracija ir segregacija? Tai skatina kelti klausimus, kodėl „natūrali“ miesto įvairovė ima nykti, kiek tokia įvairovė yra „natūrali“? Ar „natūralios“, t.y. neišvengiamos ir dėsningos jos nykimo tendencijos? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, analizės objektu tampa miesto fizinė struktūra. Būstas, o ne vien monumentai ar viešoji architektūra, visuomeninės paskirties architektūra, yra reikšmingas tuo, kad glaudžiau siejasi su erdvės diferenciacija viso miesto, jo gy-

⁶ Milerius, Nerijus. 2008. „Lietuvos miestai: socialinė segregacija ir naujieji urbanistiniai getai“ <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-04-23-nerijus-milerius-lietuvos-miestai-socialine-segregacija-ir-naujieji-urbanistiniai-getai/9649> [žiūrėta 2011 09 21]

ventojų atžvilgiu. Nauji miesto pastatai, pastatų grupių struktūra, nauji kvartalai ir rajonai, – ne tik akivaizdžiausiai matoma miesto kaitos dalis, kartu jie keičia žmonių judėjimą mieste, transporto srautus ir socialinės infrastruktūros, pvz., darželių, mokyklų, poreikį ir pasiekiamumą. Diskutuojama, kiek gyvenamoji vieta susieta su socialinėmis galimybėmis ir vertikaliu socialiniu mobilumu (Jacobs 1961; Musterd ir Anderson 2005; Arthurson 2008; Joseph ir Chaskin 2010; Mayer ir Janks 1989; Cheshire 2009 ir kt.), ir, kaip atskleidė Fischeris (2005), socialinės grupės mieste dažnai formuojasi interesų, o ne lokaliniu pagrindu, tad būstas, brėžiantis privačios ir viešos erdvės ribas, brėžia priklausymo visuomenei ribas, atskleidžia susiskaidymo mieste masą, yra susietas su socializacija, saugumu, miesto pralaidumu.

Naujų būsto projektų tipologija atskleidžia ryškėjančius naujos visuomenės bruožus, tačiau taip pat kuria materialias prielaidas tolesnei socioerdvinei ir sociokultūrinei transformacijai. Architektūros profesorius Gintaras Čaikauskas (2008; 165) rašo, jog gyvenamųjų namų architektūros bruožai natūraliai atspindi visuomenės raidos dėsnius. Architektas kalba apie daugiabučių estetiką. Be estetinio įvertinimo, gyvenamųjų namų architektūros, gyvenviečių planavimo bruožai naujai pastatytuose miesto kvartaluose leidžia analizuoti ekonominį ir kultūrinį miesto, esančio perėjimo procese, pokytį. Posocialistinio regiono miestai susiduria su politiniais (nuo totalitarinės valdymo sistemos į atstovaujамąją demokratiją), ekonominiais (iš planinės ekonomikos į rinka grįstą ekonomiką, nuo industrinės į poindustrinę ekonomiką, nuo izoliacijos prie integruotos padėties pasaulinėje

ekonominėje sistemoje) pokyčio procesais (Petrovic 2005; 1), tačiau būdai, kuriais miestai prisitaiko, t.y. miestų raidos, plėtros kryptis, būsto politika ir urbanistinė miesto vizija, nėra dėsningai nulemti šių procesų. Būsto politikos atžvilgiu galimos įvairios alternatyvos, kaip parodoma Marcuse's ir Brennerio redaguotoje kolektyvinėje monografijoje „Cities for People not for Profit“ (2012).

Straipsnyje analizuojamos praktikos atskleidžia politinę miesto raidos kryptį, tačiau neišsėmia visų miesto raidos procesų. Miestų (kaip ir visuomenės) raida vertintina dialektiškai: viena vertus, jie atsiveria, išlaisvina, juose kuriasi kūrybingo bendrabūvio būdai, kita vertus, paraleliai vysta vietų nykimo, uždarumo, segregacijos procesai (Jacobs 1961; Lefebvre 1991; Stanek 2011; Harvey 2012; Brenner et. al. 2012; Reniets et. al. 2009 ir kt.). Miestų analizėje tai reiškia, jog kaita netraktuojama nostalgiskai, siekiant atstatyti idealizuotam kaimo gyvenimui ar miesto „aukso amžiui“ būdingą bendrabūvį; kritiskai analizuojamos, remiantis Lefebvre'u, esamos miesto sąlygos, vadovaujantis emancipaciniu Lefebvre'o projektu „nuo esamo prie galimo“. de Certeau (1984) strategijos ir taktikos sąvokos atskleidžia šį dialektišką miestų gyvenimo procesą. Mieste gausu taktikų, kurias ir kurių potencialą analizuoja Jekaterina Lavriniec (2012). Šiame straipsnyje sutelksiu dėmesį į tai, ką de Certeau apibrėžia kaip „strategiją“ – dominuojančią praktiką. Strategijos yra instituciniai procesai, kurie nustato normas ir konvencijas, ir, kaip tokie, yra galutiniai, nekeliants abejonių.

Kalbėdamas apie socialinę erdvę Lefebvre'as (1991; 33, 38–39) skiria tris erdvės momentus: suvoktą, sugalvotą ir išgyventą erdvę, kuriuos

atitinka trys erdviniai terminai – erdvinės praktikos, erdvės reprezentacijos ir reprezentacinės erdvės. Erdvinės praktikos atskleidžia asociaciją tarp kasdienės rutinos ir miesto tikrovės. Tai sveiko proto lygmeniu suvokta erdvė, apimanti socialinę gamybą ir reprodukciją, susieta su konkrečiomis lokacijomis. Erdvės reprezentacijos – pagrindinis šio straipsnio objektas, yra diskursai apie erdvę, arba diskursyviniai analizės, erdvės ir planavimo profesijų režimai, ekspertinės žinios, kurios apibrėžia erdvę. Tai yra konceptualizuota erdvė; mokslininkų, urbanistų, planuotojų, technokratių skirstytojų ir socialinių inžinierių erdvė. Kiekvienoje visuomenėje, pasak Lefebvre'o, tai yra dominuojanti erdvė. Reprezentacijos erdvės yra erdvės diskursai, erdvė, kuri gali būti pilnai išgyventa, pasisavinta, kuriai suteikiamas simbolinis matmuo. Taigi suvokta erdvė yra fizinė erdvė, apibrėžta erdvė yra protinis konstruktas, o išgyventa erdvė yra erdvė, kuri gali būti modifikuojama kasdieniame gyvenime, tiesiogiai išgyventa per įvairžidius ir simbolius, „gyventojų“ ir „naudotojų“ erdvė. Naujų būsto projektų planai ir jų realizacija architektūriniu ir urbanistiniu atžvilgiu, juos palydinčios reklaminės žinutės ir reglamentuojantys teisiniai dokumentai sukuria sukons-

truotą arba apibrėžtą erdvę, kurią ir analizuoju šiame straipsnyje, siedama su miesto studijose analizuojamu poveikiu erdvinėms praktikoms ir erdvės pasisavinimui.

Naujų būsto projektų Vilniuje bruožai

Nepriklausomybės laikotarpiu Vilniuje formuojasi naujos gyvenamųjų namų statybos tendencijos⁷. Suplanuoti būsto projektai, rezidencijos ar gyvenvietės yra naujas būsto tipas Lietuvoje, transformuojantis miestų tekstūrą. Šie būsto projektai pasižymi bendrais bruožais. Suplanuoti būsto projektai⁸ yra kelių tipų: daugiaaukščių namų gyvenvietės, mažaukštė architektūra – neaukšti daugiabučiai, individualūs namai ir kotedžai. Būsto projektai intensyviau pradėti statyti apie 2000 m., jų plėtra sustiprėjo nuo 2005 m. būsto rinkos pakilimo metu. Šiuo metu toliau plėtojama būsto projektų statyba. Daugiaaukštei statybai buvo būdinga daugiaaukščių namų kvartalai miesto pakraščiuose ir arti miesto centro statomi didesnės ekonominės vertės daugiabučiai. Individualių namų, kotedžų projektams taip pat būdinga miesto pakraščiuose suformuotos gyvenvietės ir kelių namų projektai centrinėje miesto dalyje.

⁷ Gyvenamųjų daugiabučių pastatų statybos Vilniuje tendencijos iki 2008 m. aptariamos Gintaro Čaikausko straipsnyje „Vilniaus daugiabučių gyvenamųjų namų statybos raidos tendencijos nepriklausomybės laikotarpiu“. Šiame straipsnyje architektūros ir urbanistikos, paveldosaugos požiūriu aptariama naujų būsto projektų lokalizacija mieste, įvertinami estetiniai aspektai, „meninė kokybė“. Virginijaus Gerdvilio monografijoje „Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje“ apžvelgiama XX a. daugiabučių, statytų Lietuvos didmiesčiuose, funkcinės struktūros raida. Savo straipsnyje nedetalizuojau šių raidos etapų ir nekeliu estetinių klausimų, tačiau susitelkiu į būsto projekto plano, aptvėrimų, socialinių praktikų lokalizacijos analizę, kurių neapima minimo straipsnio architektūrinė analizė, bei monografijos funkcinė analizė.

⁸ Miesto studijų autoriai nagrinėjantys šią būsto formą apibrėžia ją kaip „planned housing developments“, „residential parks“, pvz.: Bodnar ir Molnar (2009). Straipsnyje šiems būsto projektams apibūdinti taikoma sąvoka naudojama šių projektų internetinėse svetainėse.

Po 2008–2009 m. ekonominės krizės suintensyvěja mažaaukštės statybos – kelių aukštų daugiabučių projektai. Būsto projektams būdingas funkcionalistinio urbanizmo architektūrinę kalbą tęsiantis laisvas planavimas, gatvės panaikinimas. Nuo kelių iki keleto namų apimantys būsto projektai formuojami kaip hermetiškos salos mieste: nejungiami į gatvių struktūrą, orientuojami į teritorijos vidų, susaistomi laisvo planavimo, ir, vis dažniau, aptveriami visa gyvenvietės teritorija, ribojant patekimą ne jos gyventojams. Būsto projektai taip pat tęsia funkcionalistinį monofunkcinį miesto zonavimą. Projektai skirti tik būstui, tik kai kurių pirmuose aukštuose sudarytos galimybės įkurti viešos paskirties įstaigą. Projektams būdinga vienoda, atsikartojanti architektūra. Gyvenimas juose orientuojamas nuo gatvės į centrą tarp namų.

Ilgainiui būsto projektų uždarumas, aptvėrimai įsitvirtina kaip standartas. Pvz., 2007 tokių aptvertų gyvenviečių Vilniuje buvo 18, 2010 m. – 30; į šį skaičių neįtraukti daugiabučiai, ties kuriais tvora juosia tik dalį saugomos teritorijos prie namo, arba pats namas, esant perimetriniam užstatymui, atlieka tvoros vaidmenį, o ribojamas ir saugomas tik patekimas į kiemą ir pan. (Pociūtė ir Krupickaitė 2008; Krupickaitė ir Peciukonytė 2011). Pirmieji daugiabučių rajonai, nors stokojantys viešųjų ir tapatumą kuriančių erdvių, prastos statybų kokybės, dar nebuvo tvėrimi. Ilgainiui aptvė-

rimai atsiranda ir apie ekonominės klasės daugiabučius. Vaikų žaidimo aikštelės įrengiamos tarp būsto projektą juosiančių tvorų, kartais pakeliamos nuo grindinio lygmens, nedidelis žaidimams skirtas plotas aptveriamas siena, stiklo pertvara ar tvora, kai kuriais atvejais izoliuojant ir atskirų to paties namo laiptinių žaidimo aikšteles. Neaptvertos žaidimų aikštelės apibrėžtos aiškiai pažymėtomis ribomis. Mažaaukštės architektūros namų kompleksui būdinga bendra tvora, – namai atrijami nuo kvartalo, gatvės, tačiau susiejami su kitais komplekso namais. 2012 m. Būsto projekto aptvėrimas tampa tipiniu projekto privalumu.

Miestas nėra medis – naujųjų būsto projektų kritika

„Miestas nėra medis“, 1965 m. rašė Christopheris Alexanderis, turėdamas omenyje ne žaliuojantį medį, bet abstrakčią loginę struktūrą, sudarytą iš vienetų, kurie logiškai, bet paradoksaliai susiejami juos atsiejant. Toks miesto medžio tipas būdingas moderniesiems miestams ar jų dalims, sukurtiems pagal funkcionalistinio urbanizmo idėjas⁹: atsiejant ir skirstant mieste žmogaus gyvenimo sritis į poilsio, laisvalaikio, darbo zonas, kurios sujungiamos transporto arterijomis, panaikinant gatves, konkrečiai, „perskaitomai“ apibrėžiant kiekvienos funkcijos lokalizaciją. Šiandienos miestams tampa būdingesnis miesto-salyno modelis, kai tęsiant

⁹ Funkcionalistinio urbanizmo idėjos, kylančios iš moderniosios architektūros pradininkų: le Corbusier, Wrighto darbų, bet taip pat ir Howardo miesto-sodo idėjų, apibendrinamos CIAM Atėnų Chartijoje, iki antrojo pasaulinio karo, tačiau daugiausiai buvo įgyvendinamos pokario metu, kai miestuose trūko būsto ir kartu plėtojosi gerovės valstybės idėjos. Pats architektūrinis – urbanistinis judėjimas savo gyvavimo metu stipriai transformavosi, tačiau jo pradininkų idėjos įsitvirtino „bendrojoje“ architektūrinėje vaizduotėje (Stanek 2011; Rykwert 2009; Pecora 1991).

funkcionalistiniam urbanizmui ir moderniajai architektūrai būdingas būsto formas, atsitraukus planuojančiai valstybei, atskiros gyvenvietės statomos jų tarpusavyje nesiejant į apskaičiuojamas, „mokslu“ grįstas struktūras.

Lygindamas „natūralius“, t.y. per ilgą laikotarpį susiklėsčiusius, ir „dirbtinius“, iš karto (vientisai) nuosekliai suplanuotus ir pastatytus, miestus ar miestų dalis, Alexanderis teigia, jog šiems suplanuotiems miestams trūksta skirtumų persidengimo. Skirtumų persidengimas, galimybė įvairiai interpretuoti erdves ir jose užsiimti skirtinga veikla, daro erdves gyvybingomis. Tokiam skirtumų persidengimui reikalinga gatvė, įvairios paskirties pastatus ir patalpas apimanti erdvė. Savo tekste „Teisė į miestą“ Henris Lefebvre'as (1996) rašo, jog miesto praktika reikalauja vienalaikiškumo ir susidūrimų vietų, kurios suteikia erdves takiems, kintantiems kasdienio gyvenimo santykiams ir socialinei sąveikai. Fizinės erdvės kūrėjai, projektuotojai, architektai, tokių santykių nekuria, tačiau kuria erdves, kuriose tokia praktika gali atsirasti. Funkcionalistinis urbanizmas, gajus architektūrinėje vaizduotėje, redukuoja miesto gyvenimą, žmogiškas patirtis, kurių antropologinės apibrėžtys apima žaidimą, kūrybą, spontaniškumą, į atsietas gamybos ir biologinės reprodukcijos funkcijas, atitinkančias fordistinės visuomenės erdvę (Lefebvre 1991; 1996). Funkcionalistinis idealas efektyviai, „moksliškai pagrįstai“ optimizuojantis žmogaus judėjimą, biologines funkcijas ir rekreaciją, naikina miesto patirties estetines, poetines (*poezis* – veiklos, erdvės pasisavinimo, *oeuvre*) dimensijas.

Bet kokia fizinė kultūra, kaip pademonstruoja Gutmanas (1970) ir Lefebvre'as (1991),

yra perpinta nematerialiąja kultūra. Tarp simbolinės ir materialios kultūros, kaip ir lokacijos, fizinės erdvės ir socialinės praktikos nėra tiesioginio atitikimo. Tačiau tiek fizinė erdvė, tiek jos simbolinė ar diskursyvioji dimensija atspindi ir veikia socialinius santykius. Kokia prasme galima kritiškai analizuoti naujas būsto praktikas? Fizinė gyvenviečių struktūra sudaro prielaidas takaus ir gyvo miesto gyvenimo redukcijai (gatvės nebuvimas, monofunkciškumas veda prie miesto centro perkrovimo), demokratinio santykio naikinimui (galimo susidūrimo panaikinimas, „namų erdvės“ išplėtimas iki kvartalo ribų, vienodumo ideologija). Koks skirtumo (įvairovės) santykis su fizine struktūra? Fizinė struktūra nedeterminuoja elgesio, tačiau tam tikros erdvės yra palankesnės erdvės pasisavinimui, susidūrimui, vienalaikiškumui. Billas Hillieris (2007; 141) kalbėdamas apie architektūrą ir jos poveikį nustato minimalų indikatorių, kaip veikia architektūra ne savo simboliu, – prasminiu, bet materialiu, lygmeniu. Architektūra sudaro erdvę buvimui greta ir suvokimui, jog esama kitų. Kartu architektūra gali riboti tokį buvimą greta. Architektūra – fizinė forma, pastatas, pastatų grupė, aikštė – savaime nekuria sąveikos, nėra vienintelis ar pirminis žmonių gerovės mieste veiksnys. Ką kuria architektūra, yra buvimas greta. Šį buvimą greta Hillieris apibrėžia kaip prielaidą, medžiagą socialinei sąveikai. Billo Hillierio (1996; 46) požiūriu, ideali erdvė yra tokia, kurioje kuriama vidaus ir išorės sąveika, nesudaranti spaudimo sąveikauti, tačiau kurioje sąveika yra galima. Hillieris (1996; 56) teigia: „gera erdvė yra naudojama erdvė“. Jam tai tokia erdvė, kurioje užtikrinamas judėjimas, sukuriamas natūralus esančiųjų viduje ir išorėje

maišymasis, sudarantis erdvines, architektūrinės prielaidas susidūrimui ar veikiau prasilenkimui. Panašius miesto struktūros pasiūlymus, nors skirtingai analizuodami miestą, pateikia Jacobs (1961), Sennettas (1990; 2008) ir Lefebvre'as (1996, 1991). Šie autoriai pateikia kritiką monofunkcinėms miesto erdvėms, kritikuoja erdves, kurios iš karto vientisai suplanuojamos konkrečiai lokalizuojant kiekvieną socialinę veiklą ir pažymint lokalizacijas tiesioginiu „perskaitomumu“, akcentuoja įvairias paskirtis apimančios gatvės reikšmę. Šios idėjos sudaro prielaidą kalbėti apie įvairovę mieste kaip dinamišką reiškinį, kai įvairios socialinės grupės gali gyventi, būti skirtingose miesto dalyse, judėti skirtingomis miesto dalimis. Fizinė miesto erdvė išraiška atskleidžia požiūrį į įvairovę, skirtumą (Sennett 1990), per kito buvimo greta suvokimą (Hillier 2007) formuoja santykį su kitu (Leeuwen 2010).

XX a. 7 dešimtmetyje Jane Jacobs (1961; 30) rašė, jog mieste bet kuriam asmeniui labiau tikėtina sutikti nepažįstamąjį, negu pažįstamą, asmenį, ne tik viešo susibūrimo vietose, bet ir prie savo durų slenksčio. Miestai yra vietos, kur susitinka nepažįstamieji. Šis miestų bruožas, miestų įvairovė, kurią sudaro skirtingu paros metu mieste būnantys asmenys, įvairios erdvių paskirtys, kurios juos pritraukia, kuria tampriai susietą miesto audinį. Į gatves, parkus, žmones sutraukia galimybė juose ką nors veikti. Kad žmonėms būtų įdomu praeiti pro kaimyniją, ji neturėtų vienodos architektūros. Tokiose kaimynijose besimaišydami dienos ritme praeiviai ir gyventojai kuria tankų šaligatvio gyvenimo tinklą. Saugios gatvės yra naudojamos gatvės, o tokios jos yra, kai jose daug žmonių ir veiksmo,

žmonių pro langą stebinčių miesto gyvenimą. Pasitikėjimas gatve gatvėje susiformuoja iš daugybės mikro susidūrimų ant šaligatvio, pastebėjimų, pasisveikimų. Visa tai, Jacobs (1961; 56) nuomone, sudaro viešą tapatumą, viešos pagarbos ir pasitikėjimo tinklą. Tokios kaimynijos, Jacobs požiūriu, yra saugesnės, turi galimybių atsinaujinti savo jėgomis, joms būdingi ne uždari *gemeinschaft* tipo žmonių ryšiai, bet atviri sąveikos tinklai; vaikai socializuojami prisiimti nesuinteresuotą atsakomybę už kitą asmenį, žmonės išsaugo savo privatumą ir kartu turi galimybę užmezgti ryšį su kitais. Panašiai Alexanderis siūlo vietoj miesto medžio kurti tinklo pobūdžio struktūras, kuriose kompleksiška persidengtų skirtumai, o Sennettas (1990) rekomenduoja sudaryti prielaidas kurtis naratyvinėms erdvėms. Naratyvinėmis Sennettas vadina tokias erdves, kuriose, jo žodžiais tariant, prasideda laikas. Erdvės tampa gyvos, kai imamos naudoti ne pagal paskirtį. Tai erdvės, kuriose persidengia skirtumai. Atitinkamai Lefebvre'as tai apibūdintų „erdvės pasisavinimu“, kai žmonės erdvės reprezentacijas – projektuotojų apibrėžtą, sukurtą erdvę – įprasmina savo kasdienėmis praktikomis ją transformuodami, paversdami reprezentacinėmis erdvėmis.

Ši miesto vizija plėtojama šiuolaikiniame miesto studijų, architektūros teorijos ir urbanistikos kontekste, transformuodamasi į atviro miesto (Rieniets *et al.* 2009), politinio urbanizmo (Carborelli 2011) idėjas, tęsiančias Lefebvre projektą „nuo esamo iki galimo“. Tačiau ši miesto vizija teoriškai plėtojama kontekste, kuriame atviras miestas traukiasi. Augant pasaulio miestų populiacijai, ji tampa įvairesnė, tačiau ir labiau segmentuota, auga segregacija

(Smets ir Salmon 2008). Būsto projektai, vienišai suplanuotos ir pastatytos gyvenvietės plinta kaip gyvenimo mieste būdas. Kartu plinta ir joms būdingas augantis uždaramas. Aptvertos ir saugomos gyvenvietės nebėra vien aukštesnės klasės privilegija, tampa ir vidurinėsios klasės gyvenimo standartu (Bickford 2000; Fanstein 2005; Csizmady 2011), ir, pasak Csizmady (2011; 3), net žemesnių pajamų grupės ima izoliuotis nuo skurdžiausių sluoksnių. Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio iki dabar aptvertos gyvenvietės mieste ima plisti ir šalyse, kurioms buvo būdinga gerovės valstybė, nedideli klasiniai atotrūkiai, didelis socialinio būsto fondas, kaip, pavyzdžiui, Švedijoje¹⁰. Toks būsto standartas sparčiai plinta ir posocialistiniuose miestuose (Bodnar ir Molnar 2009; Csizmady 2011; Polanska 2010). Ziganeli's (2009) tokį miesto plėtros modelį apibūdina kaip „bunkerių urbanizmą“. Naujieji būsto projektai savo forma pratęsia funkcionalistinio urbanizmo kalbą, tačiau kartu perima ir „bunkerių urbanizmo“ bruožus. Jų fizinė struktūra priešinga Jacobs, Sennetto, Lefebvre'o ar Hillierio miesto vizijai. Šiems projektams būdingi Michaeli (2009) suformuluoti utopijos bruožai.

Pirmasis utopijos bruožas yra sinchroniškas priskyrimas konkrečiam laiko momentui. Būsto projektai ištisai suplanuojami ir parengiami kaip išbaigti dariniai. Kiekvienai numatomai funkcijai paskiriama konkreti lokacija. Lefebvre'as (1991) tai vadina nuostatos „forma seka funkciją“ redukcija į perskaitomumą, siekiant

funkciją išreikšti konkrečia, aiškiai suprantama ir nekeistina forma. Utopija, kaip teigia Michaeli, nėra evoliucinė, ji „netampa“, ji neišauga per transformuojančius pokyčius. Tokias vietas Sennettas (1990) ir Lefebvre'as (1991) apibūdina kaip „gyvenimo iliustracijas“. Kaip erdvė turi būti pasisavinta, jau visiškai atskleidžiama reklaminiėje gyvenvietės vizualizacijoje. Gyvenvietė yra visuma ženklų, prisotinta ženklų: žaidimo erdvė, gamta, saugumas suvesti į ženklus. Erdvės pasisavinimas, Lefebvre'o (1991), Sennetto (1990) požiūriu, turi transformuoti erdvę, įnešti dabarties ženklus. Alexanderis, kritikuodamas „miesto medžio“ schemą, pateikia žaidimo pavyzdį. „Natūraliame“ mieste, pasak Alexanderio (1965), žaidimas vyksta tūkstančiuose vietų, kas kartą vis kitoje. Sennettas tai vadina išradimu, vedančiu prie atradimo. Išrandami žaidimai ir atrandamos naujos patirtys. Žaisdami vaikai įprasmina savo aplinką, padaro ją sava. Naujųjų būsto projektų žaidimų aikštelės pažymėtos aiškiai apibrėžtomis ribomis dar ryškiau, negu sovietinės žaidimų aikštelės. Žaidimas išskiriamas kaip gyvenimo sritis ir socializuojamas konkrečiose ribose. Aptvertose teritorijose ar net tarp laiptinių atskirtose žaidimų aikštelėse vaikai izoliuojami nuo kitų vaikų, nuo galimybės sutikti kitą. Žaidimą Lefebvre'as apibūdina kaip vieną iš antropologinių žmogaus poreikių. Gyvenimas – žaidimas, spontaniškumas – yra paneigiamas. Laisvos visuomenės erdvė išreiškia vis didesnę atsiribojimą, kontrolę, ir vidaus išplėtimą, susikoncentravimą į privatumą.

¹⁰ 2012 vasario 24d. organizuota konferencija „Even in Sweden – Gated communities and the privatization of public space“, krioje pristatyti pranešimai apie aptvertų ir saugomų bendruomenių plitimą Švedijoje. <http://meridian.aag.org/callforpapers/program/SessionDetail.cfm?SessionID=15005&cal=true>.

Erdvinis būsto projekto apribojimas panaikina susidūrimo su skirtumu (Sennett 1990; 2008), nepažįstamuoju (Jacobs 1961) netikėto susidūrimo (Lefebvre 1996) galimybę. Pasak Bickford (2000), aplinkoje, kurioje žmonės juda ir susiduria su kitais žmonėmis, formuojasi žmonių požiūris į tai, kokių žmonių, interesų, problemų esama visuomenėje. Fizinė pasaulio konstrukcija veikia tai, ką laikome bendrapiliečiais. Jos požiūriu, miesto ir priemiesčių architektūra yra priešiška demokratinės vaizduotės ir dalyvavimo formavimuisi. Bickford (2000) samprata yra artima Hillierio (2007) minčiai, jog architektūra visų pirma kuria arba naikina buvimą greta ir tokiu būdu sudaro prielaidas arba riboja suvokimą apie kito buvimą. Bickford klausia, kokia prasme galima kritikuoti individualų pasirinkimą, kur ir su kuo gyventi? Jos požiūriu, svarbūs yra du aspektai: teisė riboti kitų patekimą ir teisė į autonominį sprendimą. Bickford teigia, jog reikia analizuoti tokių individualių sprendimų išorinius poveikius. Privatumas, pasak Bickford (2000; 364), yra politiškai sukonstruota ir ginčytina gėrybė. Idealizuota namų erdvė yra susieta su erdve be skirtumų, konfliktų, dilemų, gerai sutvarkyta ir aiškiai apibrėžta. Namai nebūtinai pateisina tokius lūkesčius, bet idealizuotos namų erdvės idėja skatina atsitraukti nuo išorės (Sennett 1990; 2008). Pastangos išpildyti saugumo idealus gali padidinti lūkesčius: kuo homogeniškesnė aplinka, tuo grėsmingesni atrodo įsiveržiantys skirtumai. Bickford (2000; 364) teigia, jog per tokias miesto statymo praktikas sukurta materialinė aplinka veikia būdu, sukeliančiu „nelaimingas pasekmes demokratinėi politikai“. Pasak Michaeli (2009; 105), toks atsiribojimas

yra susietas ne tiek su apsauga nuo nusikaltimų, kiek atsiskyrimu nuo besitęsiančių, nenumatomų miesto pokyčių. Būsto projektuose, kurie savo estetinė nuobodybe primena utopiją, ribos panaikina laiką per griežtus elgesio ir formų kodus, kurie patrauklūs rinkos reguliavimo mechanizmų homogenizuotai tikslinei grupei dėl savo stabilumo, stabilios vertės, kylančios iš to, jog jie nekinta. Neatsižvelgiant į tai, kad tik tai, kas kinta išlieka, kad tokie projektai yra destruktivūs miesto požiūriu. Projektams būdingas paprastas, lengvai valdomas planas. Tokios izoliacijos pasekmė, pasak Michaeli (2009; 104), yra anti-urbanistinė, nes siekiama apriboti socialinę sąveiką, kuri yra kūrybingumo šaltinis, ir vis sunkiau tampa integruoti tai, kas nauja ir nenumatyta (nenumatoma), į miesto tikrovę.

Naujieji būsto projektai plečia miestą fiziškai, bet neprisideda prie erdvės, kurioje vyksta „miesto gyvenimas“, plėtros. Kuriamos erdvės, kurios eliminuoja tai, kas būdinga miesto gyvenimui: spontaniškumą, susidūrimą, socialinių ryšių įvairovę. Plečiant miestą monofunkciniais būsto kvartalais, nekuriama pilnavertiška miesto erdvė, kurioje sutelkiamas miesto gyvenimas, mišri, įvairių funkcijų erdvė, kuri sudaro prielaidą rajone būti ne vien poilsio namuose valandomis. Kai nekuriama pilnavertiška miesto erdvė, miesto gyvenimas koncentruojasi miesto centre. Kalbant apie Vilnių, tai atskleidžia Butkaus (2011) kultūrinių funkcijų analizė, parodanti, kad šiame mieste kultūrinės funkcijos koncentruojasi miesto centre. Vilniaus miesto centre koncentruojasi ir miesto gyventojų viešas gyvenimas ir turizmo centrai. Koncentruotas turizmas paprastai išstumia vietos gyventojus ir skirtumą, įvairovę.

Turizmo centrams būdingas neautentiškumas, kai vietos iš miesto gyventojų naudojamų ir simboliškai, kasdienėmis praktikomis įprasmintų vietų tampa vartojimo erdvėmis, kaip pavyzdžiui Marso laukai Paryžiuje, kuriuose pievelės aptvertos tvora, ir stovi apsauga su automatais, o Eifelio bokštas verčiamas simuliakru prekeiviams įkyriai siūlant žybsinčias jo kopijas. Miesto centriškumams, kaip aptarė Jacobs ir Lefebvre'as, būdinga transformotis, jie gali būti sunaikinami iš išorės, kaip Lietuvos kino teatras, ar susitikimo vieta prie Vilnelės prie galerijos Galera; tačiau taip pat susinaikina dėl savo paties sėkmingo funkcionavimo – kaip Marso laukai Paryžiuje. Miestiečiai pagal interesų tinklus kuria naujus centriškumus, kitur. Tačiau, jeigu to potencialaus „kitur“ nelieka? Senosios miesto dalys – sovietiniai modernistinės architektūros, funkcionalistinio urbanizmo daugiabučių rajonai – savo architektūrine erdve yra nepalankūs centriškumų kūrimuisi, kaip atskleidžiama Lefebvre'o, Hillierio, Jacobs analizėje. Naujose miesto dalyse nėra potencialo įvairovei, tai riboja ne vien homogeniška gyventojų sudėtis¹¹, bet ir architektūrinė erdvė.

Antrasis utopijos aspektas – vidinis konfliktas tarp laisvės ir lygybės. Michaeli (2009; 106) požiūriu, Prancūzijos revoliucija ši konfliktą išsprendžia papildydama šią schemą brolybės idėja. Taip į utopines schemas įtraukiama *gemeinschaft* vizija, pseudo šeimininis solidarumas, steigiantis į konsensusą orientuotą nuostatą. Tokia *gemeinschaft* idėja, perkeliama į planavimą,

atsiskleidžia utopistų miesto vizijose (Rykwert 2009). Suplanuotuose būsto projektuose ji išreiškiama kuriant tik projektui bendras erdves. Išplečiant privačią erdvę iki projekto ribų. Su tuo susietas trečias utopijos aspektas, – utopija kaip tikrovei priešingas modelis. Naujieji būsto projektai, ypač individualių namų ir mažaukštės statybos aptvertos gyvenvietės, grindžiami sovietinio būsto patirties inversija. Saugumo, aiškumo, apibrėžtumo idėjos susiejamos su vienodumo ir kontroliuojamos aplinkos idėjomis, *gemeinschaft* vizija. Ši vizija perkeliama į naujuosius būsto projektus, tiek fiziniu, būsto projekto plano, tiek simboliniu, reklaminių žinučių, apibūdinančių projektą, lygmeniu. Naujųjų būsto projektų atžvilgiu „vidus“ išplečiamas iki gyvenvietės ribų, likusį miestą pateikiant kaip chaosą, nuo kurio reikia atsiriboti. Jacobs aptaria skirtingus būsto projektus bendrumo (angl. *togetherness*) požiūriu. Ji pažymi, kad kai žmonės sieja pernelyg daug dalinimosi, mažai erdvės, kur visi gali būti teisėtai, „žmonės elgiasi mažiau padoriai vieni kitų atžvilgiu“. Kai žmonės sieja per daug dalijimosi, jie pasidaro labai jautrūs tiems, su kuo dalijasi. Kai rajonas yra uždaras, jame yra bendra pieva, kai užėiti išgerti kavos gali ne į kavinę, o tik pas kaimyną, tampa svarbu, kas yra tas kaimynas (Jacobs 1961; 63). Kontaktai gatvėse yra vieši, susidūrimai suartina žmones, kurie asmeniškai vieni kitų nepažįsta. Miestai kupini individų, su kuriais santykis, susitikimas gali būti naudingas, įdomus, bet neįtraukia didelių įsipareigojimų. Privatumas,

¹¹ 2010 m. Krupickaitės pristatytas pranešimas „Socialinės įvairovės kaita posovietiniuose miestuose“ ir 2012 pristatytas VDU mokslininkų atliktas tyrimas „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ atskleidžia, jog naujesiems būsto projektams būdinga homogeniškesnė gyventojų struktūra negu kitose miesto dalyse.

kurį Jacobs sieja su atviru sąveikų tinklu mieste, įgalinančiu bendrauti su kitu neatveriant kitam viso savo gyvenimo, yra labai svarbus miestuose. Galimybė judėti atvirame mieste ir bendrauti su atviru žmonių tinklu užtikrina privatumą, o ne „vidaus“ išplėtimas iki rajono ribų. Privatumas esminė ir pagrindinė naujųjų būsto projektų vertybė, bet Jacobs idėjos atskleidžia, koks supaprastinimas yra traktuoti privatumą nukreipiant langus nuo gatvės, apribojant praėivių patekimą. Kai mieste nėra šaligatvio gyvenimo, žmonės savo gyvenamojoje vietoje turi išplėsti savo privačius gyvenimus, kad sukurtų palyginamus kontaktus su kaimynais. Sukurti bendrumą, kuriame dalijamasi daugiau negu gatvėje, arba pasirinkti jokio kontakto nebuvimą. Gera gatvė išpildo privatumo norą ir pakankamą kontaktų kiekį. Tokios pastangos panaikinti gatvę, kaip įvairių paskirčių erdvę, kurioje prasilenkia nepažįstamieji, susietas su „bendrumo“ idealu (Jacobs 1961; 62–63). Viena vertus, *kažkuo* dalijimasis tarp žmonių turi būti *daug kuo* dalijamasis, kita vertus, toks dalijimasis turėtų vykti tarp panašių žmonių. Pastangos sukurti kad ir kokius jaukius kvartalus negali atkartoti mažo miestelio jausenos, nes žmonės dideliame mieste maišosi (Jacobs 1961; 116).

Pasikeitus politinei situacijai urbanizmo požiūriu atsiveria nauja erdvė eksperimentavimui. Tačiau liberalizavus būsto klausimus ir perdavus juos verslui tęsiamas funkcionalistinis projektas be pradinių jo idėjų: suteikti prieinamą būstą, užtikrinti socialinių paslaugų prieinamumą. Taip „miesto medžio“ atšakos dreifuodamos virsta atskiromis salomis mieste. Tokį erdvinį ir simbolinį kismą galima interpretuoti pasitelkiant Sennetto „vidaus ir išorės“

ir „vienodumo“ sampratas. Vidus apibrėžia saugią, aiškiai apibrėžtą, nuoseklią erdvę. Išorė apibūdina skirtumo, žmogaus gyvenimo kompleksiskumo patirtį. Kompleksiskumas, kuris, pasak Sennetto, yra būdingas išorei, mieste yra paneigiamas kaip vertybė. Kompleksiskumas, susidūrimas su kitu, savo galimo fragmentiškumo suvokimas riboja aplinkos kontrolės pojūtį. Susidūrimas su kitu reiškia potencialų, galimą konfliktą. Pasak Sennetto (2008), moderni kultūra kenčia nuo vidaus ir išorės atskyrimo. Vidus ir išorė kaip kontrastas tarp savasties ir miesto, subjektyvios patirties ir pasaulietinės patirties, pasaulio patirties. Atsivėrimas šiai išorinei patirčiai, Sennetto požiūriu, turi moralinę prasmę. Šis atsivėrimas, susietas su skirtumų patirtimi, abstraktumu, galimybės visiškai kontroliuoti patirtis stoka, leidžia skleisti gyvenimo kompleksiskumui.

Sennettas rašo, jog moderniam mieste vietos, pilnos žmonių, yra tos, kuriose skrupulingai orkestruojamas vartojimas arba turizmas. Tai Sennettas vadina neutralizuotu miestu, miesto gyvenimo redukcija ir trivializavimu. Tokį reduktivumą Sennettas aiškina atsivėrimo „išorei“ baime. Atsivėrimas šiam išoriniam pasauliui, ar tiesiog pasauliui, o kartu ir skirtumams, daugiau siejamas su potencialiai skausminga patirtimi, negu sužadiniu, stimuliacija. Iš šios atsivėrimo, atsiskleidimo baimės Sennettas kildina sukarintą kasdienio gyvenimo patirtį, – modernių miestų statymo principams būdingą skirtumų tarp žmonių atskyrimą sienomis, darant prielaidą, jog skirtumai yra veikiau tarpusavyje grėsmingi, negu tarpusavyje stimuluojantys. Konfliktas yra esminė miesto savybė. Jeigu žmonės yra skirtingi, turi skir-

tingų interesų, kurie neišvengiamai susiduria, konfliktas visada yra galimas. Kitas klausimas, ar konfliktas visada yra destruktivus. Konfliktas yra panaikinamas intergruojant atskiras dalis, kaip siūlė le Corbusier („revoliucija arba architektūra“)¹². Kitas būdas: atsiejant skirtumus taip, jog jie nesusidurtų. Harvey'us (2012) ir Sennettas (1990) atskleidžia, jog toks konflikto dislokavimas per skirtingų grupių at(si)ribojimą sukuria priešiškus miestus, kurių priešiškumas gali pasireikšti smurtiniu būdu. Pasirengimas susidurti su konfliktu ugdomas susiduriant su kitais. Susidūrimas su kitu, nors reiškiantis potencialų konfliktą, nesaugus ir keliantis nerimą, yra dinaminės įvairovės ir demokratiško miesto prielaida. Tokį atsiribojimą, žmonėms keliantis gyventi į aptvertas miesto gyvenvietes, aiškina Sennetto (2008) formuluojamas „vienodumo“ (angl. *sameness*) mitas. Vienodumo siekį Sennettas siekia su augančia gerove. „Kitas“ suvokiamas kaip pavojingas, atsiskakoma neapibrėžtumo ir nenusipėjamumo, siekiama kontroliuoti patirtis. Sennettas mano, kad tai redukuoja žmogaus patirtį, neleidžia vystytis visavertei asmenybei. Sennetto požiūriu, metaforinę brandą žmonės gali pasiekti tada, kai išmoksta susidurti su skirtumu, su „kitu“ ir „kitokiu“, ir priimti kitą kaip kitokį kartu derantis dėl savo pozicijos. Tokio pobūdžio bendruomenė yra ne uždara ar įsivaizduotais ryšiais susiję žmonės, bet atviri, dažnai konfliktiški tinklai, ugdantys atvirumą tankiame, didžiuliame, įvairiame, nekontroliuojamame mieste (Sennett 2008).

Sennettas analizuoja „perteklius bendruomenės“. Sennetto požiūriu, trūkumas skatina bendruomenės formavimąsi dėl savipagalbos poreikio. Perteklius automatiškai daro tokias bendruomenes, grįstas lokaliais, pavyzdžiui, kaimynystės, ryšiais, nebereikalingas. Perteklius gali vesti prie laisvės, bet gali ir prie pasirinktos vergystės. „Vienodumo mito“ ir „perteklius bendruomenės“ traktuotė aktualizuoja posovietinio miesto, būtent ekonomiškai sustiprėjusio posovietinio miesto, situaciją, kai nuo bendro trūkumo, kuris buvo būdingas daugumai žmonių sovietinėje visuomenėje, pereinama prie perteklius ar turto (vartojant Sennetto sąvokas), būdingo augančiai žmonių daliai. Urbanistinėje posocialistinio miesto struktūroje „vienodumo“ poreikis pasireiškia perėjimu nuo radikalaus dalijimosi prie radikalaus nesidalijimo. Ir atvirkščiai, nuo izoliacijos, kylančios iš to, kad turi dalintis viskuo, į naują būtinybę, – dalintis, kai esi apribotoje teritorijoje. Atsiribojimą, panašių žmonių bendruomenės siekį, Sennettas sieja su švaros, ar grynumo, paieška, pastanga sukurti vieningą, neprieštarinę tapatumą. Bet koks pokytis, neištrauktas į egzistuojantį žinojimo rėmą traktuojamas kaip grėsmė. Pasak Sennetto, turtingose miesto ir priemiesčių teritorijose žmonės susisaisto įsitikinimu, jog vadovaujasi bendromis vertybėmis, emociškai sanglauda. Nuostata apie bendrą bendruomenės tapatumą gali susiformuoti iki sąveikos su žmonėmis, kuriuos apima „bendruomenė“. Solidarumo įvaizdis sudaro prielaidą, jog žmonėms nere-

¹² Fordistinės visuomenės struktūrą, kurią išreiškia funkcionalistinis urbanizmas, utopiškai ar distopiškai išskleidžia Aldous Huxley knygoje *Brave New World*. Tobulai skirtumus integruojančioje utopijoje būtinas nuolatinis totalitarinis palaikymas ir pilnas nepriklausomos minties panaikinimas. Bet net ir tokioje tobulai integruotoje sistemoje atsiranda trūkis.

kėtų vienas su kitu susidurti, taip atitolinant potencialų konfliktą. Senettas turtingų rajonų uždaramą aiškina kitoniškumo baime ir bendruomenės mitu¹³. Mitiniam dalijimuisi tada būdinga tai, jog žmonės mano priklausą vieni kitiems ir dalinasi *todėl*, kad yra *tokie patys*. Pasak Sennetto, „mes“ jausmas, kuris išreiškia troškimą būti panašiu, yra būdas išvengti būtinybės giliau pažvelgti vienas į kitą. Įsivaizduojama, jog viskas vienas apie kitą žinoma. Sennettas tai vadina skirtingumo patirties išstūmimu, siekiant išvengti skausmo susidūrus tuo, kas netikėta, nauja, kitoniška.

Sennettas skiria tris socialines bendruomenės solidarumo, besiremiančio suvoktu vienodumu pasekmes. Pirma, Sennetto požiūriu, nuoseklus, vieningo bendruomenės įvaizdžio formavimuisi būdingas troškimas vengti socialinio dalyvavimo. Troškimas nedalyvauti lemia norą jaustis socialiai panašiais, dalintis bendro tapatumo mitu. Antra, bet koks nukrypimas nuo normų turi būti išstumtas, kad būtų išlaikytas vienodumas. Bendro tapatumo išraišką ir deviantų represiją Sennettas sieja su baime įsileisti nežinomybę, socialinius kontaktus. Trečia, tai veda į tokioms išgrynintoms bendruomenėms būdingą santykį su smurtu. Kai skirtingumo negalima paprastai išstumti ar užmaskuoti, kylą grėsmė visai bendruomenei per jos tapatumą. Situacijoje, kai žmonės turi mažai netvarkos patirties ir atsiriboja, kad nereikėtų susidurti su netvarka, susidūrimas, skirtumo išstūmimas būna radikalus ir smurtas traktuojamas kaip pateisinamas (Sennett 2008; 41–45). Tačiau

susidūrimas su kitu yra varginantis, jis reikalauja mokytis, bręsti, derintis. Privatumas, atsiribojimas yra saugus ir patogus.

Siejant Sennetto įžvalgas su Lietuvos kontekstu galima paminėti, kad vienodumo poreikis kaip esminė priežastis keltis į aptvertą ir saugomą bendruomenę, atsiskleidžia iš Krupickaitės ir Peciukonytės (2011) tyrimo duomenų. „Mes“ tapatumas buvo svarbus šiame tyrime kalbintiems aptvertos ir saugomos bendruomenės gyventojams. Gyventojai pabrėžia, jog yra „tokie patys“, ir gyventojų sudėtis iš principo skiriasi nuo ankstesnės gyvenimo vietos, kuri buvo kolektyvinis būstas, nuo susidūrimo su gyventojais, kurie suvokiami kaip „įvairūs“ ir siejami su problemomis. Buvimas tarp panašių reiškia, jog problemų nekils. Panašumo siekis būdingas ne tik aptvertų bendruomenių gyventojams, bet ir naujų tankiai apgyvendintų daugiaaukščių namų kvartalui. 2012 m. atlikti interviu ir stebėjimas Fabijoniškių rajone Mablitos kvartale atskleidžia, jog gyventojai skiria savo kvartalą nuo Fabijoniškių. Pabrėžiama, kad čia visi „panašūs“. Panašumas abstraktus, nes kvartale gyvena įvairaus amžiaus ir šeimyninės padėties žmonės. Kalbintieji pabrėžė, kad nėra senų žmonių, bet stebėjimo metu nustatyta, jog kvartale būna vyresnio amžiaus žmonės. Taigi panašumo vizija yra daugiau suvokta, negu apibūdinanti panašumo „objektyvias“ dimensijas. Interviu atskleidžia, jog gyventojai pabrėžia savo kvartalo skirtumą nuo *mikro* rajono, ypač dėl naujumo, kurį sieja ne tiek su kokybiškų būstu (būsto nekokybiškumas įvar-

¹³ Sennettas bendruomenę apibrėžia ne kaip žmonių grupę, visumą, bet kaip grupę, kuriai būdingas dalinimasis; žmonės priklauso vieni kitiems, dalinasi kažkuo bendru.

dijamas), bet su gyventojais, kurie yra „kitokie“ negu anksčiau buvo mikrorajone, ir tai yra gerai vertinama. Panašumo suvokimas įgauna kiek skirtingus aspektus; aptvertos bendruomenės gyventojai įsivaizduoja, kad visi yra vienos socioekonominės klasės; daugiaaukščių – jog visi yra jauni, vienodų pažiūrų¹⁴. Csizmady (2011; 3) taip pat kalba apie „panašumą“ kaip prielaidą gyventi uždaroje bendruomenėje. Pasak jos, „saugi aplinka tiek pat svarbi, kiek gyvenimas drauge su žmonėmis, kurie yra panašūs ir turi tas pačias vertybes“.

Sennetto požiūriu, per skirtumo patirtį, per atsivėrimą išorės pasauliui žmogus suranda savo pusiausvyrą. Tad skirtumai gatvėse neturėtų būti matomi nei kaip grėsmė, nei kaip sentimentalus kvietimas, bet kaip būtina vizija. Jie yra būtini tiek individualiai, tiek kolektyviai, mokantis kaip balansuoti valdyti gyvenimą. Atsivėrimo menas, Sennetto požiūriu, nepadarys mūsų vienas kito aukomis, bet kaip tik labiau subalansuotais suaugusiaisiais, gebančiais susidurti su kompleksiskumu ir mokyti iš šios patirties. Kyla klausimas, ar Sennettas nesiuo to, ką kritikuoja Lefebvre'as, – kasdienio gyvenimo egzaltacijos¹⁵? Kasdienio gyvenimo egzaltaciją Lefebvre'as sieja su kolektyvinio būsto projektais, kurių pradinis siekis buvo sukurti darnias bendruomenes. Galimas ir kitoks požiūris. Ieškodamas, kaip apibūdinti skirtumų susidūrimo moralinį minimumą, Leeuwenas (2010), remdamasis Tonkiss (2003), siūlo abejingumą *skirtumui* kaip poziciją įvairovės atžvilgiu. Tonkiss (2003) miestui

būdingą abejingumą ir *blasé* nuostatą pasitelkia formuluodama „minimalaus etinio santykio“ sampratą. Buvimas *greta* (angl. *side by side*) iš asmens reikalauja mažiau negu susidūrimas *akis į akį*. Ji laiko tai laisve ir teise mieste, – būti nepastebėtam, nepastebėtai, anonimiškai, anonimiškam. Tai apibūdina prasilenkimą miesto gatvėse, aikštėse, kitose viešose erdvėse, tačiau neatsako į klausimą, susietą su būstu. Sennetto (1990; 129) požiūriu, toks atsisraukimas, kai susiduriama su skirtumu, yra vidaus ir išorės atskyrimo pasekmė. Atsivėrus išorei tam tikro lygmens egzaltacija yra galima. Tačiau tai, apie ką kalba Sennettas, nėra politinėje perspektyvoje dominuojanti multikultūralizmo perspektyva, kuri sustingdo skirtumus kaip neprieštaraujančias etnokultūrinės kategorijas, estetizuoja įvairovę ir kelia aukštus aktyvaus įsitraukimo į skirtumų pripažinimą reikalavimus, neįvertinančius potencialaus konflikto (Leeuwenas 2010; 636).

Architektūra gali įgalinti sąveiką arba riboti. Bet pati savaime architektūra nėra sprendimas ir būdas sukurti tobulą visuomenę suplanuojant erdvę. Visada kyla klausimas: *tobulą* kieno požiūriu, kieno atžvilgiu? Tad architektūros vaidmuo įvairovės kontekste yra svarbus analizuojant, kiek architektūra ir urbanistinis miesto planas atspindi ir įgalina skirtumus. Funkcionalistinis planas naikina skirtumus, juos integruodamas ir kartu niveliuodamas žmones į masę, turinčią tuos pačius poreikius: poilsio, darbo, laisvalaikio ir juos siejančio transporto. Nauji būsto projektai ir

¹⁴ Interviu ir stebėjimus 2012 m. atliko Julius Marcinkevičius.

¹⁵ Lefebvre'o kritiką kasdienio gyvenimo egzaltacijai analizuoja Stanekas (2011).

transformuoja ir tęsia šį projektą. Viena vertus tęsia paskirčių atskyrimą ir gyvenimo redukciją į biologinius poreikius, vidaus ir šeimos ląstelės suabsoliutinimą. Namai *versus* pasaulis. Kita vertus, suintensyvina šį atskyrimą. Kritinė teorija nenusako ir nekalba apie tai, kaip suplanuoti miesto tvarką, kuri būtų aiškiai apibrėžta, skaidri ir ekonomiškai efektyvi. Kritinės perspektyvos idėjos nukreiptos į demokratinį aspektą, žmogiškosios kultūros transformacijos, žmogaus visybiškumą ir kompleksškumą, teisę būti mieste, jį keisti. Bet tai neatsiejama su architektūros. Nei Sennettas, nei Jacobs, ar Lefebvre'as nepaneigia planavimo reikšmės. Planuotojų vaidmuo yra svarbus, bet ne abstrakčiai planuojant visą miestą (funkcionalistinio urbanizmo siekiamybė), bet suteikiant socialinę medžiagą, kurią gali naudoti įvairios grupės, atsižvelgiant į skirtingų bendruomenių gyvenamąją situaciją.

Erdvės reprezentacijos: socioerdvinių Vilniaus miesto pokyčių natūralizavimo tendencijos

Perėjimo nuo vienos visuomenės formacijos, susietos ne tik su planine ekonomika, bet su socialistinės ideologijos pagrindu grįsta visuomenės organizacija, kuri apėmė ir būsto klausimą, prie kitos visuomenės formacijos, grįstos demokratijos ir laisvos rinkos principais ir idėja, jog demokratija ir laisva rinka yra tapa-

tūs dalykai, procese transformuojasi kultūrinis, ekonominis, vertybinis miesto kontekstas. Analizuojamas būsto klausimas neatsiejamas nuo bendrų perėjimo procesų: kintančios profesinės struktūros ir materialių galimybių įsigyti būstą, vertybių ir galimybių pokyčių įtakos požiūrio į būstą ir jo standartus kaitai. Planuojančios valstybės suformuotas miestas posovietinėje Lietuvos visuomenėje susiduria su „natūraliais“ arba ekonominiiais procesais, minimaliai ribojamais viešojo sektoriaus. Būstas perduodamas iš valstybės savivaldybėms, savivaldybės skatina gyventojus privatizuoti būstą. 10-to dešimtmečio viduryje 98 procentų būsto Vilniuje buvo privatizuota (Milstead ir Miles 2011). Būsto plėtra ir kartu miesto fizinė plėtra perleidžiama verslui. Toks perėjimas būdingas posovietinėms šalims (Stenning *et al.* 2010; 112). Posovietinėse šalyse būstas staigiai transformuojasi iš priklausančio valstybei, valstybės subsidijuojamo ir paskirstomo prie privačios būsto nuosavybės. Posocialistinės šalys pasižymi aukščiausiais pasaulyje būsto nuosavybės procentais.¹⁶ Visame regione nuo 1989 būstas buvo privatizuotas, socialinio būsto sektorius panaikintas¹⁷, įtvirtinta nekilnojamo turto rinka, ir vyko nekilnojamo turto rinkos pakilimas, įskaitant tiek statybų sektoriaus, tiek būsto kaimų išaugimą (Stenning *et al.* 2010; 113). Toks pokytis keičia būsto praktikas. Būsto privatizavimas ir būsto klausimų perdavimas rinkai yra viena galimų

¹⁶ Šveicarijoje būsto savininkai sudaro 40 proc., Švedijoje 41 proc., Lietuvoje 97 proc., Lenkijoje 69 proc. Informacija pateikiama: *Housing Finance Information Network*: <http://hofinet.org>.

¹⁷ T.y. būsto paskirstymo kaip socialinio būsto, visiems prieinamo būsto, kaip būstas atitinkamai skirstomas Skandinavijoje. Socialinio būsto, kaip jis apibrėžiamas šiuo metu, sąvoka yra nauja, kaip ir naujas poreikis spręsti aprūpinimo būstu klausimą, nepajėgiančių juo apsirūpinti žmonių atžvilgiu, įgyja stigmatinę konotaciją.

būsto paskirstymo praktikų.¹⁸ Bodnar ir Molnar (2010; 805) tyrimas Budapešte ir Berlyne atskleidžia valstybės, miesto savivaldybės vaidmens svarbą, naujų būsto projektų statyboje, būstui tampant preke rinkoje. Ankstyvas ir beveik visiškas valstybės atsitraukimas iš būsto statybų, paskatino būsto komodifikaciją Budapešte, tuo metu Berlyne, valstybės subsidijos būstui ir „namų nuosavybės“ ideologijos (Marcuse 2012; 216) nebuvimas sulėtino šį procesą. Nuo savivaldybės įsitraukimo reikšmingai priklauso viešos ir privačios erdvės konfigūracija, ar dominuoja aptverti būsto projektai, ar kuriama viešoji erdvė prieinama visiems miestiečiams (Bodnar ir Molnar 2009). Vilniuje savivaldybė atsitraukia nuo būsto klausimų, perleisdama būsto projektavimo, architektūros ir statybos kokybę, atvirumo *versus* uždarumo ir paskirstymo klausimus verslui. Būsto verslas, kaip rašo Čaikauskas (2008; 154), „Vilniuje tapo itin pelningu verslu“.

Agresyvus, tačiau nebrandus privatus kapitalo veikimas Lietuvoje sukūrė daug abejotinos vertės nekilnojamojo turto rinkos objektų, ir šio proceso pabaigos dar nematyti. Varomoji šiuolaikinės gyvenamosios aplinkos formavimo jėga yra finansinis privačių asmenų suinteresuotumas, kuris dar nepakankamai reglamentuotas viešojo ar valstybinio intereso gynimo įstatymais. Gana plačiai įsigalėjus privačiai žemės nuosavybei, daugėjant investicijų, kurias sudaro

asmeninės lėšos, glaudžiai susijusios su komercinių bankų paskolomis ir jų palūkanų gražinimo normomis bei terminais, gyvenamasis plotas (kitaip tariant, nekilnojamasis turtas) tapo vienu iš didžiausių šalies ekonomikos sektorių, pasižyminčių visomis prekių mainų sferai būdingomis savybėmis, privalumais ir trūkumais. (Čaikauskas 2008; 154)

Pasak Smitho ir Timar (2010; 116), centrinio planavimo sistemos žlugimas buvo viena iš prielaidų legitimavusių neoliberalius kapitalistinius santykius. Demokratinė valstybė sutapatinama su laisva rinka ir būsto gamyba ir skirstymas pereina verslui. Tokiu būdu valstybė atsitraukia, o pats būsto klausimas tampa nepolitiniu klausimu. Būstas komodifikuojamas, t.y. įgauna mainomos prekės vertę. Milsteadas (2011) teigia, jog būsto privatizacija Lietuvoje buvo įgyvendinta ne tiek dėl ekonominių, kiek dėl politinių priežasčių: perėjimas į demokratinę visuomenę iš socialistinės buvo asocijuojamas su laisvos rinkos susikūrimu. Būsto atžvilgiu įvykta reikšmingi pokyčiai: būstas, jo architektūra, gamybos ir paskirstymo mechanizmai tampa nepolitiniu klausimu. Būstas iš vartojimo, naudojimo vertės įgyja mainų vertę. Toks būsto transformavimasis į prekę sudaro prielaidas socioerdvinei diferenciacijai. Būsto politikos vienas esminių pokyčių yra pasirinkimo atsiradimas. Idealus miestas yra toks, kuriame

¹⁸ Brenner *et al.* (2012) pademonstruoja alternatyvių praktikų spektrą. Pavyzdžiui, Marcuse (2012; 215) siūlo dekomodifikuoti būsto gamybą ir paskirstymą; valstybinį būsto administravimą per demokratinę vyriausybės kontrolę ir ideologinį aiškumą, atskleidžiant socialinį būsto pobūdį. Čia Marcuse turi omenyje, jog būstas taip pat yra socialinė konstrukcija. Jis dekonstruoja gerų-blogų rajonų konstravimą, „prestižinių rajonų“ kaip statuso požymio išskirimą ir būsto nuosavybę kaip vienintelę saugią būsto formą. Būtinybė pirkti būstą kaip bendra nuostata ir realios alternatyvos (pvz., legaliai nuomotis) stoka Vilniuje įtvirtina bendrą nuostatą apie būsto nuosavybės būtinybę, bet kartu ir įtvirtina realių alternatyvų stoką, valstybei nevystant ir privačiai nesivystant alternatyvių būsto formų galimybei. Kartu ir pati urbanistinė, architektūrinė būsto forma yra vystytojų galioje.

kiekvienas renkasi kur gyventi, kur būti, kaip mieste judėti, pagal poreikius. *Pasirinkimas*, kur gyventi, yra labai svarbus veiksnys/sąvoka. *Pasirinkimo* sąvoka apima noro ir galimybių visumą. Per *pasirinkimo* sampratą galima susieti koncentracijos, segregacijos mieste klausimus. *Pasirinkimas* yra esminė įvairovės mieste ar jos nebuvimo prielaida. Kartu su pasirinkimo atsiradimu ima formuotis socialinės kategorijos žmonių, turinčių neribotą, didelį pasirinkimą, ir jokio pasirinkimo. Taip pat simboliškai ir finansiškai perkainojamos miesto vietos, kurias galima ar kurių nepajėgiama pasirinkti. Taip, pasak Jacobs (1961), populiacijai mieste prikljuojamos kainų etiketės.

Lietuvoje apie socialinę įvairovę, susietą su pasirinkimu, galime kalbėti po Nepriklausomybės paskelbimo; tada, kai miestas ima transformuotis veikiamas bendrų ekonominių, politinių, kultūrinių pokyčių, besiformuojančios naujos socialinės visuomenės struktūros, atspindinčios pakitusioje užimtumo struktūroje, pajamų struktūroje. Susiformuoja „jauno profesionalo“ socialinė kategorija, kuri veda prie „vidurinėsios klasės šeimos“, vakarietiškoje miesto studijose esančios gentrifikuotoja, turiste, moraline atspirtimi, ir t.t., susiformavimo. Tokio turistinio (Bauman 2007) šeimų judėjimo mieste, kokį aptaria gentrifikaciją nagrinėjantys autoriai (Boterman *et al.* 2010), kai gyvenamąją vietą renkama pagal kintantį šeimos dydį, laisvalaikio, darbo, šeimos gyvenimo kintančią svarbą, sovietiniu laikotarpiu analizuoti negalime, – tai dvi skirtingos tikrovės. Dabartiniame mieste formuojasi tikrovė, kurioje turistai ir bastūnai yra galimi ir netgi skatinami tokiais tapti (turistai, o šio proceso

metu ir kiti tampa bastūnais), bet to paties proceso metu taip pat dar lieka gyventojai, kurie gyvena vietose, kuriose ir gyveno. Vien tai, kad būstas įgauna mainų vertę, gali būti nupirktas ir parduotas, dar savaime nėra vienintelė, būtina ir pakankama prielaida segregacijai mieste. Jacobs (1961) idėjos grįstos mintimi, jog būstas, t.y. „namai“, turi žmogui naudojimo, jaukumo, simbolinę, ryšių, atsiminimų vertę. Tai, kad galima parduoti ir pirkti būstą, savaime nereiškia, jog išryškės žmonių socioerdvinė diferenciacija mieste. Greta būsto kaip prekės fakto turi atsirasti būsto kaip prekės nuostata. O erdviniam diferenciacijavimuisi turi atsirasti poreikis.

Erdvės reprezentacijų rekonstrukcija iliustruoja kaip formuojamas šis poreikis, kaip per būsto rinką natūralizuojamas poreikis gyventi su „panašiu“. Socialistinėje Lietuvoje atsivėrimas taip pat buvo, pavyzdžiui, Palangoje visa Birutės alėja tęsėsi tvora. Posovietinėje Lietuvoje poreikis ir galimybė atsiverti išsiplėčia iš valdžios ir jai artimų žmonių grupės į žmonių, kurie turi finansinę galimybę rinktis, grupę. Klausimas, kaip tokia miesto plėtros eiga, kuri, kaip ir bet kuri, yra sutartinė, nuspręsta ir žmonių įgyvendinta, o ne natūrali ir dėsninga, įtvirtinama kaip savaime suprantama? Posocialistinių šalių perėjimas į neoliberalųjį kapitalizmo etapą nėra linijinis procesas, nėra radikalus lūžis ir nevyksta vien instituciniame lygmenyje imituojant vakarų pasaulį. Neoliberalizmas yra veikiau procesas, – neoliberalizavimas, kuriame persipina instituciniai pokyčiai, institucinės praktikos, bet kuris kartu įsismelkia į „paprastų“ žmonių kasdienį gyvenimą (Stenning *et al.* 2010; 37). Kaip rašo Harvey'us (Harvey 2005; 3), neoliberalizmas tapo hegemoniniu diskursu. Jis veikia

tai, kas inkorporuojama į savaime suprantamą supratimą, būdus, kaip interpretuojame, suprantame pasaulį ir jame gyvename, ir pateikia save kaip objektyvią, alternatyvų neturinčią pasaulėžiūrą.

Naujosios būsto praktikos yra natūralizuojamos, normalizuojamos per diskursus apie erdvę, kurie pateikiami kaip neturintys alternatyvų. Tokia miesto plėtros kryptis natūralizuojama nesant viešos diskusijos žiniasklaidoje, esant palankiai arba neutraliai miesto valdžios pozicijai, sustiprinama teisiniais dokumentais. Erdvės reprezentacijos (teisiniai dokumentai, rinkodaros žinutės, architektūriniai planai ir artikuliacija žiniasklaidoje) diegia naują erdvės modelį, arba, remiantis Lefebvre'o (1991) terminologija, tiesiog naują erdvę. Naujųjų būsto projektų erdvė atspindi posovietinio miesto neoliberaliąją transformaciją, viena vertus, dėl privatumo ideologijos, kita vertus, dėl pačios transformacijos nereflektavimo ir „ekonominės logikos“ objektyvavimo.

Žiniasklaidoje beveik nepateikiama pranešimų, aptariančių naujas statybos tendencijas. Žiniasklaidos pranešimai apie aptvertas gyvenvietes yra neutralūs arba reklaminių pobūdžio (Krupickaitė ir Peciukonytė 2011; 11). Pvz., portalo „Pinigų karta“ pateikiamame apžvalginių straipsnių cikle „Mano miestas“, miesto rajonai vertinami madingumo, būsto kainų, mokesčių, socialinės infrastruktūros prieinamumo atžvilgiu. Straipsniuose nekilnojamo turto brokeriai priešingai tam, ką siūlė Jacobs

(1961), siūlo nugriauti senus namus ir pakeisti juos naujais. Kartu turėtų „išsivalyti“ senieji gyventojai, kurie dar labiau, negu seni namai, yra laikomi problema. Daugiabučių statybos kokybė, kritikuojama viešojoje erdvėje ir akademinėje literatūroje (Čaikauskas 2008), traktuojama kaip pereinamasis, „natūralus“ „nebrandaus verslo“ ar kokybiškos darbo jėgos stygiaus rezultatas.

Architektūra netenka politinio ar socialinio turinio. Architektūra, suvokiama kaip menas arba „komercija“¹⁹, praranda socialinės inžinerijos dimensiją, būdingą valstybinio socializmo šalims ir moderniajai architektūrai, funkcionalizmui apskritai, tačiau neįgauna naujos socialinės reikšmės. Architektūra depolitizuojama, apibrėžiama kaip menas, t.y. apibūdinama per meninę vertę, santykį su aplinka, vizualinį suvokimą, užtikrintų pastato dalių kompozicinių ryšių²⁰. Taip architektūra iš būdo transformuoti visuomenę (modernizmo tikslas) tampa meno kūriniumi, sąveikaujančiu su aplinka, estetinė vertybe. Ji priklauso nuo „erdvės profesionalų“ (kaip juos apibūdina LR statybų įstatymas): architektų, projektuotojų, statybininkų ir užsakovų. Erdvės profesionalų (architektų) sprendimai siejami su estetika, „architektūros kokybe“, ribojama užsakovo reikalavimų. „Neutrali“ architektūra, neturinti socialinės teorijos, transliuoja (perteikia) ryšį tarp ekonominio vystymosi ir ideologinės tvarkos (Dutton ir Mann 2000; 117). Remiantis dokumentais, reglamentuojančiais statybą, įtvirtinamas uždaras

¹⁹ Tai atskleidžia architektų interviu pateikiami knygoje: Milerius *et al.* *Rytų ir Vidurio Europos miestų kaita: architektūriniai, kultūriniai, socialiniai aspektai* (2009) ir Grunskis ir Reklaitė *Laisvės architektūra* (2012).

²⁰ Lietuvos Respublikos statybų įstatymas, III straipsnis.

būsto modelis, sudaromos prielaidos „anklavų“ urbanizmui. Miesto plėtrą reglamentuojantis bendrasis planas apima teiginius, susietus su įvairovės vertinimu, monofunkciškumo vengimu: „Bendrojo plano sprendiniai numato daugiafunkcinių gyvenamųjų teritorijų plėtrą. Naujų vienafunkcinių gyvenamųjų rajonų statyba neskatinama.“ „Neskatinama paslaugų, sukeliančių transporto srautus į senamiesčio teritoriją, plėtra“²¹, tačiau neapima konkrečios to įgyvendinimo strategijos, o reglamentai grindžiantys būsto statybą ir statybas, įtvirtina modelį, kuriuo gyvenamasis plotas statomas atsietai nuo bendro miesto plano. Gyvenamųjų namų statybos reglamentu įtvirtinamas uždaras būsto modelis²².

Krupickaitės ir Peciukonytės (2011; 11) uždarų bendruomenių tyrimo duomenys atskleidžia savivaldybės atstovų požiūrį į miesto dalių aptvėrimus: Vilniaus miesto ir rajono

savivaldybių teritorijų planavimo departamentų atstovai neturėjo pozicijos gyvenviečių uždaramo atžvilgiu arba vertino tokių gyvenviečių kūrimąsi kaip pozityvią tendenciją. 1998 m. Vilniaus miesto būsto programoje buvo nurodyta, jog savivaldybė ieškos būdų „geriau koordinuoti, nors ir labai ribotų, būsto išteklių naudojimą. Vilnius būtų pirmasis Lietuvos miestas, formuojantis būsto politiką.“ Siekta užtikrinti, kad visi Vilniaus gyventojai turėtų ir galėtų įsigyti atitinkamą gyvenamąjį plotą. Tačiau 1998 metais savivaldybė save laikė būsto politikos įgyvendintoja ir siejo tikslus su socialinio būsto plėtra. Nors socialinis būstas jau apibūdinamas socialinės rizikos terminais. O pagalba įsigyti būstą siejama su pagalba imant banko paslaugas²³. Gyvenamojo būsto statybos straipsniu privilegijuojama funkcionalistinio urbanizmo forma. Daugiabučių ar privačių namų aptvėrimai skatinami aiškiai apibrėžiant

²¹ „Naujos plėtros teritorijos planuojamos ir užstatomos (įsisavinamos) koncentruotai ir kompleksiskai, konsolidavus sklypus pagal kito planavimo lygmens ar rūšies dokumentuose nurodytą apimtį. Šios teritorijos užstatomos tik įrengus inžinerinę bei susisiekimo infrastruktūrą, kartu įrengiant viešąsias erdves ir želdynus. Gyvenamuosiuose kvartaluose kartu numatoma pastatyti prekybos, aptarnavimo, švietimo objektus ir taip užtikrinti geras gyvenimo, mokslo, darbo ir poilsio sąlygas gyventojams. Šių teritorijų numatyta daugiau, negu yra realus poreikis iki 2015 metų, todėl nustatytos prioritetingos plėtros zonos.“ (Vilniaus miesto bendrasis plėtros planas; 25). Socialinės įvairovės svarba Vilniaus miesto bendrajame plane yra pateikiama, tačiau įgyvendinamos jai prieštaraujantios praktikos: „Visuomeninės erdvės, viešosios socialinės paslaugos gerai funkcionuoja tik kompaktiškai užstatytoje teritorijoje, rajonuose, kuriuose gyvena įvairių socialinių sluoksnių, skirtingo amžiaus ir nevienodas pajamas gaunančios visuomenės grupės, todėl skatinama įvairių socialinių sluoksnių integracija, mažinama socialinė atskirtis.“ 2010 m. Krupickaitės pristatytas pranešimas „Socialinės įvairovės kaita posovietiniuose miestuose“ ir 2012 pristatytas VDU mokslininkų atliktas tyrimas „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ atskleidžia, jog naujesiems būsto projektams būdinga homogeniškesnė gyventojų struktūra negu kitose miesto dalyse.

²² Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas dėl statybos techninio reglamento STR 2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“ patvirtinimo 2003 m. gruodžio 24 d. Nr. 705 Vilnius Valskybės žinios, 2004, Nr. 23-721. Aktualu nuo 2009 06 12.

²³ Vilniaus miesto tarybos sprendimas Nr.233 1998 09 23 „Dėl Vilniaus miesto būsto programos tvirtinimo“ <http://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=21015412>

privačią ir viešą nuosavybę, kartu ribojant nekontroliuotą judėjimą (pvz., vaikų ar atsitiktinių praeivių).²⁴ Būsto projektų plėtra nereflektuojama savivaldybės ataskaitose²⁵.

Gyventojams būsto atžvilgiu suteikiama tik netolygi laisvė vartoti erdves, kurios jau yra sukurtos, – pirkti pastatytą būstą pagal išsiskaidančius pajamų kriterijus. Žiniasklaidos pranešimuose gyventojų pasipriešinimas naujoms statyboms pateikiamas neutraliai arba kaip prieštaraujantis progresui. Neoliberalioje sistemoje, kaip demonstruoja Stanekas (2011), Smetsas ir Salmanas (2008), pabrėžiamas dalyvavimas, tačiau jis realiai nevyksta. Kaip rašo Tomas Grunskis (2012; 261), „dabar didžioji [visuomenės] dauguma neturi laiko ir nevalingai sprendimo įgaliojimus perleidžia tiems, kurie laiko turi ir kurie šių įgaliojimų siekia, o tarp siekėjų kaip tarp avių dažniausiai įsisuka vienas kitas pilkas vilkas su savo poreikiais ir planais suremontuoti avide.“ Tai atskleidžia viešojo gyvenimo privatizaciją, apie kurią kalba Sennettas (1990; 2008) ir Lefebvre'as (1991). Lietuvoje neišplėtotos gyventojų galimybės dalyvauti priimančias sprendimus²⁶.

Uždarumas, gyvenimas su panašiais, atsiribojimas nuo miesto kaip geistinas gyvenimo

modelis yra diegiamas per rinkodarą. Būsto rinkodaros, reklamos strategijos kuria neigiamą miesto kaip chaotiškos erdvės įvaizdį. Miestas jose pateikiamas kaip nepageidaujama netvarkinga erdvė. Į miestą galima atvykti dirbti arba praleisti laisvalaikio, tačiau būsto privalumas yra atsiribojimas nuo miesto; nebuvimas integralia miesto dalimi, kaimynų „panašumas“, kuris užtikrinamas tarp kitų dalykų, būsto teritorijos aptvėrimu. Nekilnojamo turto bumo pradžioje namai nebuvo projektuojami, apibrėžiant jų vartotoją. Nebuvo reklamos, susietos su gyvenimo stiliumi, o tik pateikiama bendro pobūdžio informacija, jog statomas būstas. Vėliau atsiranda reklama akcentuojanti privatumą, artumą gamtai, saugumą, išskirtinumą. Kaip „gero gyvenimo“ įvaizdis pateikiamas priemiesčio gyvenimo stilius mieste, atsispindintis šiuose reklamos bruožuose: būsto projektų reklaminėse žinutėse būsto projektai pateikiami ne kaip miesto dalis, o kaip iš miesto išsiskiriančios dalys, kurios leidžia būti gamtoje, tačiau prireikus nuvykti į miestą. Taip apibūdinami būsto projektai, tiek esantys centrinėse miesto dalyse, tiek nutolę nuo miesto centro: „Bajorų Dominija. Naujos statybos butai gamtos apsuptyje“ „Spygliuočių ir lapuočių miško apsuptyje, toli

²⁴ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas „Dėl statybos techninio reglamento STR 2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“ patvirtinimo 2003 m. gruodžio 24 d. Nr. 705 Vilnius Valskybės žinios, 2004, Nr. 23-721 Aktualu nuo 2009 06 12.

²⁵ Ataskaitos už 2007–2010 metus santrauka ir Savivaldybės tarybos 2011.10.12 sprendimas Nr. 1-258.

²⁶ Miesto studijos Lietuvoje – dar tik besivertinanti kryptis ir trūksta tyrimų daugelyje šios krypties sričių. Panašias problemas, kurias kelia sociologai, nagrinėja urbanistai. Vienas tokių pavyzdžių – Kotrynos Sokolovaitės magistro darbas, kuriame analizuojama visuomenės dalyvavimo problema formuojant šiuolaikinį miestą. Šiame darbe atskleidžiama, kaip dalyvavimas šiuolaikiniame mieste įgyvendinamas per protestą. Sokolovaitė, Kotryna. 2007. „Visuomenės dalyvavimo problema formuojant šiuolaikinį miestą“, magistro darbas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas.

nuo miesto triukšmo – tai ideali vieta ieškan-
tiems ramybės, bet norintiems likti arti miesto
civilizacijos²⁷.

Bendruomenė, kuri turėtų susikurti būsto
projekte, yra reklamos dalis. Vartojama „kai-
mo“ metafora. „Kaimo“ metafora, naudoja-
ma naujų gyvenviečių rinkodarai yra svarbi.
„Kaimo“ idealus tipas, kaip analitinis instru-
mentas nusako erdvę, kurioje „svetimojo“ ar
nepažįstamo statusas ilgai neišsilaiko. *Svetimas*
arba nepažįstamas yra natūralizuojamas, jam
suteikiamas konkretus atpažįstamas statusas,
tad kaime neilgam išlieka erdvė skirtumams
(Leeuwen 2010; 642).

Aptvėrimai, iš pradžių būdingesni indivi-
dualių namų gyvenvietėms, ilgainiui imami
įtraukti į visų naujų būsto projektų reklamines
žinutes: „Teritorija bus aptverta, bus suformuo-
tas vidinis kiemelis, pasivaikščiojimo takeliai,
vaikų žaidimo aikštelės“²⁸; „Ypatingas saugumas
ir privatumas: ažūrine 1,5 m aukščio tvora,
juosiamą uždara teritoriją visą parą stebi sargas,
požeminėje automobilių stovėjimo aikštelėje
įrengta vaizdo stebėjimo sistema“²⁹. Netgi eko-
nominio lygmens būsto atžvilgiu, aptvėrimas
imamas reklamuoti, kaip privalumas: „Gyvento-
jų privatumui užtikrinti pastato teritoriją saugos
tvora, įvažiavimą į automobilių aikštelę reguliuos
pakeliamas kontrolės įrenginys, domofonai.
Erdviame sklype numatyta ne tik automobilių
stovėjimo vietos, bet yra pakankamai vietos ir
vaikų žaidimo aikštei, želdynams“³⁰.

Pabrėžiamas privatumas: „Dideli atstumai
suteiks ramybės ir privatumo, o vakarais nereiks
rūpintis užtraukti užuolaidų“. Garantuojamas
susidūrimo su nepažįstamuoju ribojimas, taip
privačią erdvę, arba erdvę, Sennetto apibrėžia-
mą kaip „vidus“, išplečiant iki kvartalo ribų.
Pabrėžiama, jog kvartalo erdve galės naudotis
tik jo gyventojai. „Projektas išsiskiria ypač gerai
apgalvota ir išvystyta infrastruktūra, kuria nau-
dosis tik šio komplekso gyventojai.“³¹

Patys būsto dariniai yra įvardijami kaip
„gyvenvietės“ išskiriant jas iš miesto konteksto.
2011 – 2012 metais būstas palydimas išsamiais
„atmosferos“, „gyvenimo stiliaus“ aprašymais:
„Subtilus ir savotiškas, tik senamiesčiui bū-
dingas architektūrinis stilius nepaliks nė vieno
abejingo to laikotarpio architektūrai, statinio
kokybei, senamiesčio dvasiai, – juk kažkada šioje
gatvėje miesto ritmu veikė įvairios krautuvėlės,
dirbtuvės, kepyklos, užteigos. Nusipirkęs butą,
žmogus išgyja ne tik nekilnojamoji turta, bet
ir tam tikrą gyvenimo stilių, kurį kuria aplin-
ka.“³² Gyvenimas reklaminėse žinutėse pakei-
čiamas gyvenimo iliustracija. Būsto projektas
reklamuojamas, pabrėžiant buvusį gyvenimą,
kurį turėtų pajusti gyventojas, tačiau būsto
projektas užtveria visą teritoriją ir panaikina
gatvės gyvenimą.

Miesto neigimas, privatumo kaip ypatingo
būsto projekto privalumo pabrėžimas atskleidžia
disurbanizmo (Hillier 2007) kaip simbolinės
naujos erdvės legitimacijos išraiškas. Gausi

²⁷ <http://www.vilniaus-turtas.lt/projektai/41/>

²⁸ <http://www.bkalvos.lt/>

²⁹ <http://www.verkiauslenis.lt/>

³⁰ <http://konarskiobutai.lt/>

³¹ <http://antakalnioteramos.lt/>

³² <http://www.dominija.lt/senamiescio/dominija.html>

miesto studijų literatūra atskleidžia tokios fragmentacijos neigiamas pasekmes miestui. Ne visi reklamuojami projektai iš tiesų pasižymi aptartomis savybėmis, tačiau svarbus pats rinkodarinių, reklaminių šūkių simptomiskumas. „Gamtos prieglobstis“ kartu su „gyvenvietės (daugiabučio) teritorija aptverta“, „teritorija naudosis tik komplekso gyventojai“, „neteks susidurti su nepažįstamais žmonėmis“ perteikia Sennetto ir kitų kritinės perspektyvos miesto studijų autorių analizuojamą dimensiją: atsiribojimo, pasitraukimo iš miesto kaip nesaugios, nenusipėjamos, nekontroliuojamos erdvės užsisklendimo virtualiai tapačios bendruomenės ribose. Projektų reklamos, pristatymo koncepcijos dažniau siejamos su priemiesčio gyvenimo stiliaus mieste įvaizdžiu, privatumu ir ramybe, kitų žmonių, negyvenančių kvartale, patekimo į teritoriją ribojimu, negu su saugumu. Tai atskleidžia simbolinį privataus gyvenimo suabsoliutinimą miesto atžvilgiu. Panašią tendenciją pastebi Csizmadý (2011; 2); pasak jos, aptvertų ir saugomų bendruomenių atžvilgiu saugumas Rytų ir Vidurio Europoje turi kitą prasmę, negu Pietų Afrikoje ar Lotynų Amerikoje. Tai ne tiek saugumas fizine prasme, kiek privačios sferos, nuosavybės teisių, erdvės naudojimo, gyvenimo stiliaus saugumas. Pasak Csizmadý (2011; 8), vienas iš aptvėrimo privalumų – aiškus nuosavybės ir atsakomybės apibrėžimas. Teritorija negali naudotis visi, o tik tie, kurie nusipirko teisę ją naudotis.

Po-politinis miestas

Valstybė minimizuoja savo vaidmenį būsto kūrimo, gamybos, paskirstymo atžvilgiu, kartu nubrėždama teisinės gaires, palankias *atsiriboji-*

mo kūrimui. Būsto ir erdvės gamybos praktikas perima verslas, ir, esant minimaliems apribojimams, įgyvendina jas paprasčiausiu, mažiausiai investicijų reikalaujančiu būdu, – orientuodamasis į unifikotą vartotoją. Rinkodara ir žiniasklaidos priemonės formuoja geidžiamo būsto standarto įvaizdį, o architektai atitinkamai sukuria fizinę ideologijos išraišką. Vilniaus mieste stebimą naujo tipo erdvės konstravimo natūralizaciją teoriškai artikuliuoti padeda Rancière'o ir Swyngedouwo išplėtos *politikos* ir *politiškumo* sąvokos ir *po-politiškumo* samprata.

Koks architektūros ir politikos santykis? Architektūros kūrimas yra socialinė praktika (Stanek 2011; Dutton ir Mann 2000; Latour ir Yaneva 2008; Lefebvre 1991). Pasak Duttono ir Manno (2000; 117), kurti architektūrą – tai „kurti tam tikrą pasaulio žemėlapi, įsiterpti, formuoti, žymėti“. Architektūra kaip socialinė praktika yra politinis aktas. Ji tokia yra kaip diskursas, disciplina (t.y. disciplinuojanti praktika, o ne vien mokslo, ar meno, ar socialinės praktikos sritis) ir forma. Architektūra išreiškia dominuojančias laiko idėjas ir yra politinė savo poveikiu (Hillier (2007), Lefebvre (1991), Sennett (1990); Dutton ir Mann (2000) ir kt.). Architektūra išreiškia, įkūnija, pratęsia ir keičia galios santykius, veikia tapatumo konstravimą, prisideda prie pasaulio suvokimo formavimo. Kartu fiziškai ir simboliškai veikia mūsų buvimą kartu. Kaip teigia Rancière'as (2003; 201), „galiausiai politikoje viskas yra apie erdvių paskirstymą. Kas tai per vietas? Kaip jos veikia? Kodėl jos yra ten, kur yra? Kas gali jas užimti?“. Pasak filosofo, „politinis veiksmas veikia socialumą kaip vietų ir vaidmenų paskirstymas, dėl kurio deramasi. Tai visada yra klausimas, kas yra

kvalifikuotas, kam suteikta teisė pasakyti, kas yra konkreti vieta ir kas su ja turi būti daroma?“.

Politikos ir politiškumo terminus vartoja Ranciere'as ir jo schemą perimantis Swyngedouwas, kuris susitelkia į politiškumo analizę mieste. Politinę situaciją, būdingą Vakarų miestams, kurių ekonominė perspektyva susieta su politika, apibūdinama kaip neoliberalizmas, Swyngedouwas apibūdina po-politiškumu, popolitiška būkle. Konceptuali schema apima perskyrą tarp politikos ir politiškumo. Ranciere'o schema sudaryta iš trijų sąvokų: *policinės tvarkos*, *politiškumo* ir *politikos*. Policinė tvarka yra dalių, vietų, funkcijų apskaičiavimas, apibrėžiantis buvimo, veiksmo, sakymo būdus, tinkamus atitinkamoms vietoms. Policinė tvarka pagal Ranciere'ą yra bendrabūvio simbolizavimo forma, kuri remiasi paskirstymo principu ir išbaigtumu (Ranciere 2004; 6). Swyngedouwas sutapatina policinės tvarkos ir politikos sąvokas. Politika, pasak Swyngedouwo, yra įprastinė sprendimų priėmimo tvarka, institucijos, organizacijos, sprendimai, rutinos, ritualai, kuriais sprendžiama, kaip atsakyti į vieną ar kitą klausimą visuomenėje. Politiškumo sąvoka reiškia požiūrį, kad nėra socialumo ar visuomenės kaip iš anksto egzistuojančios tvarkos. Visuomenė, pasak Swyngedouwo, neegzistuoja, nes joje esantys žmonės nesutaria. Čia Swyngedouwas remiasi Ranciere'o koncepcija apie politiką kaip nesutarimą, nesutarimų praktiką. Kaip tik dėl šio nesutarimo išrandama demokratija. Demokratija atskleidžia tai, jog „nesutariame“, ir nesutariame radikalčiai, jog nėra bendro „sveiko proto“ ir teisingo požiūrio. Politiškumas atskleidžia socialumą konstituojantį heterogeniškumą. Politiškumas yra skirtumo, nesutarimo

išraiškos sfera. Politika yra institucinė sistema, kuri, pasak Swyngedouwo, visada iškreipia politiškos lygybės principą. Politika nutildo, atskiria tuos, kurie nepritaria. Politiškumas pasireiškia tada, kai metamas iššūkis priimtoms duotybėms, kai iškeliama į diskusinį lygmenį tai, kas laikoma savaime suprantamu dalyku. Politiškumas Swyngedouwo koncepcijoje, arba politika – Ranciere'o, nusako antrą bendrabūvio simbolizavimo būdą. Tokį, kuris kelia klausimus apie skirtį tarp bendro ir privataus, matomo ir nematomo, girdimo ir negirdimo (Ranciere 2004; 6).

Ranciere'as (1999), Mouffe (2005), Swyngedouwas (2009), plėtodami politikos kaip nesutarimo praktikos ar politiškumo idėją, priešpriešina ją reprezentatyvios demokratijos „policinei tvarkai“, grįžtai *konsensu* ir *nesutarimo* kaip politinio veiksmo panaikinimo tvarkos samprata, kai socialinio gyvenimo klausimai iš viešosios diskusijos sferos perkeliama į „racionalių sprendimų“ sferą. Neoliberalios miesto politikos kontekste tai reiškia politinių klausimų perkėlimą į ekonomikos sferą kaip objektyvią, dėsningą ir todėl nereikalingą diskusijos. Posovietinės šalys pereidamos, vartojant Brennerio ir Theodore'o (2002) sąvokas, iš „realiai egzistavusio socializmo“ į „realiai egzistuojantį kapitalizmą“, pereina į neoliberalų etapą, kurį grindžia principas, jog ekonomika yra atskira ir aukštesnė sritis, kurią veikia natūralūs, universalūs dėsniai, kuriems negalima trukdyti; rinka yra vienintelis būdas veiksmingai organizuoti tai, ką gamina visuomenė, kai šalys nukreipia išteklius socialinei gerovei ar kam nors, kas gali sutrukdyti kapitalo srautui. Komodifikacija ilgainiui apima ir miesto erdvę, kai vietų išskirtinumas,

autentiškumas įgyja prekės pavidalą (Harvey 2012) ir, kaip atskleidžia Lefebvre'as (1991), yra sunaikinamas, nes mainomajai vertei pakeitus naudojamąją vertę, erdvės tampa iškeičiamos ir kartu tarpusavyje pakeičiamos.

Urbanistinę neoliberalizaciją Vakaruose Swyngedouwas (2007) sieja su po-politikos įsitvirtinimu. Po-politiškumo era Vakaruose siejama su paskutinįjį XX a. dešimtmetį įsitvirtinčia valdysenos tvarka, apimančia socialinės filosofijos požiūrį, jog rinka yra objektyvus ir tinkamiausias mechanizmas visuomenės procesų reguliavimui. Kartu su šiuo procesu socialiniai klausimai išstumiami į periferiją kartu su socialinio teisingumo klausimais. Kartu rinkos objektyvumas išsismelkia į politinius klausimus. XX amžiaus paskutinis dešimtmetis, kai Vakarų pasaulyje konsoliduojama neoliberali būklė, Lietuvoje yra perėjimo etapas. Pereidama ji pereina į esamą Vakarų kapitalizmo etapą, neoliberalųjį. Sovietų Sąjungos žlugimas, pasak Ranciere'o (2004; 3) pirmiausiai susilpnino demokratiją pačiose Vakarų demokratinėse šalyse, – dėl to, kad demokratija identifikuojama su rinka. Demokratijos ir rinkos identifikavimas po valstybinio socializmo žlugimo vyksta ir Lietuvoje.

Po-politiniame mieste būsto klausimus sprendžia rinka, o architektūra traktuojama kaip individuali meninė raiška. Ar architektūra tampa nepolitine? Architektūra visada išlieka politine, nes atspindi laiko idėjas, ekonominių vystymąsi ir diskursus apie erdvę, nusakančius tinkamą vietą objektams ir individams; tačiau neoliberalaus miesto ekvivalentas – nepolitiška architektūra. *Politiškumas* Ranciere'o (1998) ir Mouffe (2000; 2005) požiūriais, reiškia

agonistinę praktiką ir agonistinį požiūrį į socialumą apskritai. Paprastai kalbant, būstas ir architektūra posocialistinėje Lietuvos valstybėje nebėra politiniai klausimai, palyginti su socialistine būsto politika. Toks perėjimas įvyksta dėl pragmatinių ir ideologinių prielaidų, – privatizavę būstus gyventojai tampa būsto savininkais, o Lietuva – „būsto savininkų valstybe“, bet ilgainiui, vykstant migracijai ir augant naujoms kartoms, iškyla naujo būsto poreikio klausimas, ir šis klausimas politiškai jau neartikuliuojamas. Taip pat politiškai neartikuliuojama ir architektūrinė, urbanistinė būsto forma. Bendrajame miesto plane pateikiamos bendro pobūdžio deklaracijos, tačiau būstas, kurio plėtra natūraliai susijusi su viso miesto plėtra, jau perleistas privačiai iniciatyvai. Valstybė ar savivaldybė nesubsidijuoja būsto. Greta šio konkretaus aspekto Swyngedouwa (2007) vartojama po-politinio miesto samprata ir politiškumo samprata apima gilesnę miesto posūkio link neoliberalizmo analizę. Politiškumas reiškia, jog konfliktas pripažįstamas kaip būdinga miesto būseną, reiškiny, potencialiai būdingas žmonių santykiams. Architektūrinės ir urbanistinės praktikos kuriančios uždarus „anklavus“ eliminuoja tokio konflikto galimybę. Nors toks eliminavimas nėra pilnai įmanomas (Sennett 1990; Bickford 2000; Lefebvre 1991), jo siekis persmelkia diskursus apie erdvę. Mano pasirinktas *natūralizacijos* terminas nurodo tai, jog aptariami procesai yra įtvirtinami kaip savaime suprantami, natūralūs, dėsningi, lemiami dėsningos eigos, o ne žmonių sprendimų, t.y. politiški. Konfliktas ar politiškumas steigia socialumą, visuomenę kaip artikuliuojančią save ir savo sprendimus (Mouffe 2000, Swyn-

gedouw 2009). Konflikto įgalinimas reiškia suvokimą, jog miestas yra įvairi erdvė, kurioje susiduria skirtingos socialinės grupės, interesai. Atsiribojimas, išvalantis konfliktą ir sukuriantis vienalytę ir vienaprasmę erdvę, kartu reiškia ir politiško nykimą. Po-politiškas miestas ir politinė architektūra išreiškia du dalykus. Pirmą, politiškai neartikuliuojamą pokytį; įtvirtinamas kaip „savaiame suprantamas“ būsto gamybos ir paskirstymo ir jo architektūros praktikas. Čia veikia simbolinė, ideologinė erdvė. Antra, nepolitiškumas architektūros ir urbanistinės struktūros prasme indikuoja materialią erdvę, ribojančią skirtingų perspektyvų susidūrimą.

Politika suardo policinę tvarką, tai yra atsiskyrimas pritarianti daiktų ir žmonių lokalizacijai. Politika priešpriešinama policinei tvarkai. Policinė tvarka apibūdina daiktų tvarką ir nusako *'a partition of the sensible'* (Rancière 2001; 8). Policinė tvarka nurodo veiklas, kuriomis kuriamą tvarką skirstanti vietas, vardus, funkcijas, nustatytą valdymo tvarką, kur kiekvienam priskirta derama vieta tariamai natūralioje daiktų tvarkoje. Priešingai, politiška veikla yra tokia, kuri perkelia kūną iš jam priskirtos vietos ar keičia vietos paskirtį. Padaro matomą tai, kas nebuvo matoma, ir paverčia diskursu tai, kas tebuvo triukšmas (Rancière 1999; 30). Politiškumas yra konflikto pasireiškimo sfera, grįsta lygybės principu. Architektūriniu požiūriu – tai erdvė, sudaranti prielaidas susidūrimui. Politika yra arena, kurioje išbandomas lygybės principas. Lygybė nėra demokratijos siekinys, tai yra ją grindžiantis principas. Todėl Swyngedouwas (2009) aiškina, jog lygybė yra

ne sociologiškai pamatuojama būseną, o patatinė, grindžiančioji demokratijos prielaida. Lygybė kaip diskriminacijos nebuvimas ir laisvė kaip represijos nebuvimas yra grindžiančios demokratijos prielaidos, ir nė viena iš jų nėra garantuota ar paskirstyta, bet yra iškovotos. Policinė tvarka reiškia nustatytą valdysenos tvarką, kur kiekvienam yra skirta „atitinkama“ ar „tinkama“ vieta tariamai natūralioje daiktų tvarkoje. Ne-politiškumas reiškia, kad nėra nesutarimo, kad situacija yra ne svarstoma ir diskutuojama, o pateikiama kaip nesvarstytina ir nediskutuotina, įgaunanti dėsnio formą. Policinė tvarka skirsto, kas apibrėžiama kaip diskursas, o kas – kaip triukšmas: gyventojų protestai prieš jų namų nugriovimą ar daugia- bučio pastatymą prieš langus – tai triukšmas, o rinka, pelnas – diskursas. Policinės tvarkos esmė yra ne represija, o paskirstymas ir šio paskirstymo normalizacija (Swyngedouw 2009; 607). Tačiau normalizavimas niekada nėra visiškas, kaip tai atskleidžia Lefebvre'o *atviros totalybės* koncepcija³³ ir de Certeau (1984) *taktikų* samprata.

Demokratija, kaip ją apibrėžia Mouffe (2000, 2005), tai gyvenimo sričių politizavimas ir konfrontacija. Tokiu atveju demokratijos tikslas yra ne sušvelninti priešingybes, skirtumus per konsensą, o kaip tik suaktyvinti demokratinę konfrontaciją. Tokių skirtumų naikinimą siejant į sistemą Lefebvre (1991) kritikuoja kaip funkcionalistinio urbanizmo principą. Tokiu atveju politiškas urbanizmas yra susietas su skirtumų susidūrimu ir skirtumų laikymo vertybe (Carbonell 2011).

³³ Lefebvre'o *atviros totalybės* koncepciją, pateikiamą „La notion de totalite dans les sciences sociales“, analizuoja Stanekas (2011).

Kalbant apie politiškumą ir miestą, architektūrą, svarbu atsižvelgti į tai, jog miestas nesiplėtoja vienprasmiškai, – visada esama derėjimosi dėl erdvės simbolikos ar reprezentacijos erdvių reikšmių tvirtinamų per išgyventą patirtį. Kaip atskleidžia Lefebvre'as (1991), ir kaip galime patys pasitikrinti prisimindami Lietuvos kino teatro, Lukiškių aikštės Vilniuje, Merkurijaus Kaune atvejus³⁴, monumentai, sukurti galiai demonstruoti, kartu tampa ir simbolinėmis reprezentacijos erdvėmis, atsparos taškais. Istoriškai žvelgiant į miestą išbaigto atviro miesto ar demokratinio miesto modelio nerasime. Kalbėdami apie graikų polio modelį kaip struktūros, formos ir turinio vienvę, Lefebvre'as (1991) ir Sennettas (1990) atkreipia dėmesį, jog tai miestas, kuris neįtraukia moterų ir vergų į savo demokratinę erdvę. Atviras miestas – tai projektas (Christiaanse 2009; 36). Dabarties miestuose jis pasireiškia kaip apraiškos, praktikos, proveržiai arba taktikos, nukreiptos prieš strategiją, kalbant de Certeau (1984) terminais.

Tačiau – ar tinka po-politiškumo ir po-politinio miesto traktuotė posovietiniame mieste? Po-politiškumas suponuoja iki tol buvusią politišką būklę. Posovietinėje visuomenėje politiškumo sąvoka paranki analizuoti perėjimą į neoliberalizmą, tačiau būsena „po“ yra problemiška apibrėžiama. Miestų planavimas valstybiniame socializme ideologiškai skleidėsi, įtvirtinant valstybinio socializmo

idėjas materialiai: pastatuose, gatvėse, aikštėse, gyvenamuosiuose kvartaluose. Būsto klausimas, kaip ir būsto architektūra, buvo politiniai klausimai, o funkcionalistinio urbanizmo ir modernios architektūros idėjos buvo tikrai socialinės, socialinės inžinerijos idėjos. Tad kur čia prieštaravimas? Būstas ir architektūra buvo politiniai, bet ne politiškai klausimai: politinis sprendimas taikytas visuomenei organizuoti, veikiant ją per architektūrą. Funkcionalistų idėjos traktavo žmones kaip vientisą darinį, atitinkamai fordistinei visuomenei organizuojamą efektyviausiu būdu, optimizuojamą (Lefebvre 1991). Tad tai nebuvo erdvė politiškumui, t.y. demokratiniam konfliktui atsiskleisti. Perėjimas iš sovietinės sistemos į nepriklausomybę sudarė demokratinės valstybės ir suvereniteto, kuris kyla iš svarstymo ir interesų derinimo, būtent demokratijos, prielaidą. Pasak Ranciere'o (2004; 3–4), socialistinės alternatyvos pabaiga nereiškė demokratinų debatų atnaujinimo. Greičiau ji žymėjo demokratinio gyvenimo redukciją į vietinių globalinės ekonomikos pasekmių vadybą. Lietuvoje būstas yra ne-politinis klausimas ir po-politinis, o architektūra nepolitiška, bet ne po-politiška. Valstybinio socializmo laikotarpiu architektūros, kaip būdo reformuoti visuomenę, politinis aspektas artikuliuojamas, bet ne pačių Lietuvoje dirbusių architektų³⁵. Ne-politiškumo įtvirtinimas posovietinėse visuomenėse neplaukia vien iš kapitalo interesų, bet savo

³⁴ Protestas prieparduotuvės „Merkurijus“ nugriovimą: <http://www.kamane.lt/layout/set/print/Kamane-tekstai/2009-metai/Lapkritis/KAUNO-MERKURIJUS-1983-2009>.

³⁵ Architektų architektūriniai-urbanistiniai sprendimai daugiau susiję su vizualiu modernios vakarų architektūros perėmimu, negu reflektoriai įgyvendinamomis Bauhauso mokyklos idėjomis. Apie architektūrą sovietinėje Lietuvoje žr.: Drėmaitė, Marija, Petrulis, Vaidas ir Tutlytė, Jūratė. 2012. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*.

pradžioje turi ideologinį „demokratinį“ matmenį. Miesto ar visuomenės klausimai sovietmečiu buvo politiniai, tad politikos atsisitraukimas reiškia atsisitraukimą nuo „sovietinių“, arba valstybinio socializmo, idealų. Architektūros istorikas Vaidas Petrulis (2007; 2012; 24) aptaria sovietinę (daugiausiai monumentaliją) architektūrą politinės ideologijos, propagandos simboline prasme, – pastatas kuriamas kaip simbolis, prisotintas simbolių. Tokią architektūrą istorikas laiko politine architektūra, politiškumą tapatina su politinės ideologijos simboliu kodavimu monumentaliuose pastatuose. Tokia architektūros santykio su politika traktuotė susieta su, Lefebvre'o (1991) terminais kalbant, *perskaitomumu* – valdžios išraiškos kodavimu. Petrulis rašo (2012; 24), jog „politiškumas architektūroje atsiveria kaip atvirai akcentuojama, tiesiogiai perskaitoma forma arba kaip neišvengiami, nors nebūtinai tiesmukai vizualūs, erdvės organizavimo savitumai“. Taigi kalba apie politikos estetizavimą. Kaip architektūros istorikas, tokią politinę dimensiją Petrulis sieja su sovietine architektūra, bet neaptaria simbolikos kapitalizme. Remiantis Ranciere koncepcijos interpretacija, galima teigti, kad architektūra visada yra politinė, bet nebūtinai politiška, gal net dažniau, o šiuo metu Vilniuje ypač, nepolitiška: „privati“, „komercinė“ arba „neutrali“³⁶.

Lefebvre'o (1991) politiško miesto projekto analizė leidžia papildyti Swyngedouwo idėjas. Lefebvre'o neokapitalizmo apibūdinimas

artimas po-politiškumo autorių sąvokoms. Lefebvre'o rašo, jog valstybė konsoliduojasi pasauliniu lygiu ir gula ant visuomenės visu svoriu, planuoja ir organizuoja visuomenę „racionaliai“, remdamasi žiniomis ir technologija, primesdama analogiškas, jeigu ne homologiškas, priemones, nepaisant politinės ideologijos.³⁷ Lefebvre'as taip pat kalba apie konflikto naikinimą, konsensualumą ir panašių priemonių taikymą, nepriklausomai nuo politinių ideologijų, istorinio pagrindo ar tų, kurie turi galią, klasinės kilmės. Valstybė išvirtina kaip logika, baigianti prieštaravimus ir konfliktus ir neutralizuojanti priešinimąsi. Bet tuo pačiu metu veikia kitos jėgos – besipriešinančios. Valstybės įgalinta normalizacija, Lefebvre'o požiūriu, daro pasipriešinimą neišvengiamą. Skirtumai, rašo Lefebvre'as, niekada negali būti visiškai nutildyti. Nors nugalėti, jie toliau gyvena ir kartas nuo karto bando pasireikšti per kovą. Panašiai Mouffe (2000) politiškumą apibūdina kaip trūkius ar prasiveržimus, kai „dalis neturinti dalis“ (Ranciere 1998) pareikalauja savo teisių. Politiško, atviro miesto projektas yra atviras, į ateitį nukreiptas projektas.

Swyngedouwas (2007), politiškumą įtraukdamas į „po“ laiką, suponuoja ankstesnę politišką būklę. Jis rašo: polis, kaip politišku susidūrimų ir demokratiško derėjimosi, radikalių skirtumų talpinimo vieta mirė. Jį pakeitė kūrybinis miestas³⁸. Swyngedouwas atsižvelgia į miesto judėjimus ir kasdienes praktikas, tačiau

³⁶ Žr. architektų būsto architektūros vertinimus (Milerius (2009), Grunskis (2012)).

³⁷ Planuojančią Prancūzijos valstybę, kurią jis apibūdina kaip biurokratinę kontroliuojamo vartojimo visuomenę, Lefebvre'as prilygina Sovietų Sąjungai, kuri, jo nuomone, mažai kuo skiriasi nuo kapitalistinių valstybių; tokiu Swyngedouwas ir Ranciere'as kalba apie po-politinį miestą, kuriame konsenso laikomasi nepaisant politinės ideologijos.

³⁸ Apeliuojama į Richardo Florodos kūrybingo miesto ir kūrybinės klasės koncepciją, kuri kritinėje

jis siekia išryškinti politinės (policinės) tvarkos persismelkimo galią. Istoriskai analizuojant „po“ laikas kelia metodologinių sunkumų apčiuopiant laiką „iki“. Neoliberalizmą kaip šiandieninio kapitalizmo modusą vertėtų traktuoti, ne kaip radikalų lūžį, bet kaip procesą, kapitalizmo kismą. 1974 m. Lefebvre'as³⁹ įvardija neo-kapitalizmą kalbėdamas apie erdvės komodifikacijos praktikas tais pačiais terminais, kuriais XXI amžiuje apie jas kalba Harvey'us ir Swyngedouwas. Neoliberalizmas šiandien reiškia valstybės atsitraukimą ir politinių klausimų perdavimą rinkai. Tai paverčia klausimus, kurie galėtų būti politiški, neutraliais, savaimė suprantamais, konsensualiais. Neoliberalizmas miestuose persipina su būsto klausimų politiškumo panaikinimu, gerovės valstybės atsitraukimu nuo šio klausimo, ir paraleliai įsivyraujančiomis „kūrybingo miesto“ idėjomis, paradoksaliai pasisavintomis iš kritinės minties. Prieš „po“ buvusį laiką Swyngedouwas susieja su keinsistine gerovės valstybės politika.

Po-politiškumo ar po-demokratijos sampratos problemiškos taikant jas ir Vakarų valstybių aptarimui. Vakarų visuomenėse susipynė socialinės gerovės valstybės idėjos su fordistine visuomenės samprata ir su funkcionalistiniu urbanizmu, kuris ne vien sovietiniame bloke, bet ir Vakarų pasaulyje neatitiktų Mouffe ir Ranciere'o politiškumo idealo. Demokratinės architektūros atžvilgiu tai reiškia, jog negalime

grįžti į prarastą aukso amžių. Veikiau galime tirti šiandieną ir judėti nuo esamo prie galimo, kaip siūlo Lefebvre'as (1991). Taigi politiškumą verta būtų traktuoti ne tiek kaip prarastą kategoriją, kiek kaip pažadą. Teisės į miestą idėja ir jos nepateisinimo, neįgyvendinimo atžvilgiu kylantys konfliktai (nuo simbolių pasipriešinimo tekstų ant sienų, – „tik bijok netikėti“. Konstitucijos prospekte iki smurtinių susidūrimų, besitęsiančių nuo XX a. septintojo dešimtmečio ir pasireiškančių tai JK, tai Graikijoje, tai JAV (ir kitur) gali reikštis terpėje, kurioje įtvirtintas normatyvinis demokratijos pažadas. Todėl iš esmės ir judėjimas link demokratiškos miesto struktūros, atvirojo urbanizmo idėjos yra pastanga siūlyti, kaip esamomis sąlygomis kurti politišką miestą, grąžinti miesto klausimus į politinį diskursą.

Būtent per politiškumą vyksta „visuomenės“ tapimas, visuomenė įgyja tam tikro koherentiškumo ir „tvarumo“. Pasak Swyngedouwo (2010), politinė erdvė formuojasi kaip socialumo (visuomenės) ir lygybės institucionalizavimo erdvė, kaip grindžiantis politiškos demokratijos gestas. Tai reikalauja išskirtinio dizaino plačiausia prasme, – tiek teoriškai, tiek materialiai. Tokio, kuris perkerta dominuojančius konsensinio miesto valdymo signifikatorius: kūrybingumą, augimą, tvarumą ir dalyvavimą (Stanek 2011). Swyngedouwas rekomenduoja, jog toks dizainas apima mąstymą apie kūrybingumą kaip apie

miesto studijų literatūroje kritikuojama dėl nuostatos, jog miestai turi būti formuojami kūrybinės klasės pritraukimui. Taip kūrybingumas iš kiekvieno žmogaus galimybių tampa kūrybinės klasės privilegija. „Kūrybiniai miestai“ tampa modeliu, viešosios politikos siekiamybe; miestai panašėja, aiškiai išskiriama privilegijuotoji klasė, kurios pats apibrėžimas yra metodologiškai nenuoseklus.

³⁹ Lefebvre'o *Production of Space* leidimas anglų kalba 1991 m.

opozicijų, nesutarimų susidūrimą ir „kūrybingo miesto“⁴⁰ pertvarkymą į agonistinę miesto erdvę, užuot apribojus „kūrybingumą“ kaip išskirtinį „kūrybinės klasės“, kurią reikia privilioti į miestus jai pritaikyti, domeną.

Swyngedouwas (remdamasis Mouffe demokratijos, kuriai reikalingas konfliktas, skirtumu) siūlo apmąstyti miestą kaip erdvę, apimančią, suteikiančią vietos skirtumams ir netvarkai. Todėl politiškumo sąvoka leidžia aiškinti būsto, architektūros, urbanizmo kaip nepolitinių klausimų įtvirtinimą. Nepolitinio miesto koncepciją galima ginčyti. Richardo Floridos kūrybinės klasės ir kūrybingo miesto, sumanios bendruomenės idėjos miestų plėtroje, įgyvendinamos politiniu būdu ir kaip politinė siekiamybė⁴¹. Sąvokos pasisavinamos iš kritinės teorijos, panaikinant kritinį jų turinį (Stanek 2011). Lefebvre'o, Jacobs idėjos perkeliamos į dominuojantį diskursą, įgydomos jame kitą prasmę, perimamos kaip forma, ir apibrėžiamos instrumentiškai, ir kartu tarsi egzaltuojamos. Kritinės perspektyvos ir dominuojančios perspektyvos naudojamos sąvokos glaudžiai persipina. Dominuojantis diskursas perima kritinės perspektyvos idėjas ir panaikina iš jų politinį turinį (kaip, pvz.: nuo ekologinio judėjimo pereinama į ekologinį vartojimą). Sąvokos įtraukiamos į viešuosius diskursus, bet sukontroliuotu, apibrėžtu, instrumentiniu, į pelno kaupimą nukreiptu būdu, o ne įgalinant demokratinę sąveiką ir interesų

susidūrimo svarstymą. Kai funkcionalistinio urbanizmo kritikai siūlė panaikinti planavimą ir kurti miestą be dizaino, turėjo omenyje, jog žmonės galės spręsti, kaip jiems gyventi be primestų normalizuojančių rėmų. Į viešosios politikos sritį tai perimama kaip miestas be dizaino (kai valstybė nuo jo atsitraukia), bet tada jį perima verslas; taip pat yra su įvairovės sąvokomis, dalyvavimu ir pan.

Mouffe (2000) požiūriu, pagrindinė demokratinės politikos kliūtis kyla iš neoliberalizmo savivaizdžio, jog nėra jokios alternatyvos egzistuojančiai tvarkai. Ji siūlo kurti bendrą simbolinę erdvę, kuri sudarytų prielaidas konfrontacijai, o jos sukūrimas – tai dizaino užduotis pačia plačiausia prasme. Po-politiškumas yra būklė, kurioje konsensus sukurtas apie valstybės remiamo kapitalizmo neišvengiamumą. Po-politika – tai būklė, kuri siejama su neoliberalia ideologija, kurioje konfliktas eliminuojamas. Tačiau iš tiesų konfliktas kaip imanentinė visuomenės būklė negali būti eliminuotas, gali būti tik atribotas nubrėžiant ribas tarp „mūsų“ ir skirtingus interesus turinčių „jų“ arba užtikrinus totalinę integraciją. Pasak Ranciere'o⁴², konsensus nėra lygus taikai arba fundamentalaus konflikto nebuvimui. Konsensusas reiškia politinės dimensijos eliminavimą ir jos pakeitimą administraciniu-vadybiniu valdymu. Todėl nėra esminio interesų susidūrimo, o tik klausimai, kuriuos sprendžia „profesionalai“.

⁴⁰ Swyngedouwas nurodo į Richardo Floridos veikalus *The Rise of the Creative Class* ir *Cities and the Creative Class*, kritikuojamus kritinės krypties miesto studijose autorių. Taip pat žr.: Kratke, Stefan. 2012. „The New Urban growth Ideology of „Creative Class““ (in *Cities for People not for Profit*).

⁴¹ Kūrybinio miesto idėjos įtraukiamos į miestų planus. Žr.: Duxbury, Nancy. 2004. „Creative Cities: Principles and Practices“, *Canadian Policy Research Networks*, kuriame pateikiamos programos kūrybinio miesto idėjų įgyvendinimui Kanados miestuose.

⁴² Cituojama Swyngedouwo Rancière, J. (2005) *Chroniques des Temps Consensuels*. Seuil, Paris.

Pasak Swyngedouwo (2006), sunkumai ir problemos, susietos su miesto pertvarkymu, yra pateikiamos ir priimamos kaip problematika, kuri sprendžiama sutarimo būdu remiantis vadybiniais ir techniniais sprendimais. Kritinės koncepcijos atstovai išreiškia savo požiūrį į „tobulą miestą“: nuo Sennetto (1990; 2008) ir Lefebvre'o (1991) iki Marcuse's ir Brennerio (2012), Harvey'aus (2012), Carbarelli (2011) ir t.t. Taigi jie ne vien nustato kaitos kryptis ir veiksnius, bet ir formuluoja tikslus, tokius, kaip atviras miestas, demokratinis urbanizmas. Architektūrinėje teorijoje ir praktikoje tai įgyja konkrečią išraišką socialinės architektūros, socialiai atsakingos architektūros, sąveikas skatinančios architektūros. Demokratinė politika, Carbarelli (2011) požiūriu, turi sukurti sąlygas pasireikšti konfliktui agonistiniais terminais, nes paneigti konfliktą, neišvengiamo antagonizmo egzistavimą visuomenėje, kaip analizavo Sennettas ar Harvey'us, kaip rašo Mouffe (2007), negalima; tai tik „apsunkina prasmingų jo pasireiškimų atpažinimą ir sprendimą“.

Miestai ir demokratija, pasak Carbarelli (2011), pasižymi panašiomis pamatinėmis prielaidomis: tai besirandančios, besivystančios struktūros, nesibaigiantis procesas; kolektyviniai tapatumai gali būti artikuliuojami kaip socialinės bendruomenės. Politiskas urbanizmas turėtų atsivėlgti į pluralistinę kiekvienos visuomenės dimensiją, skirtumą traktuoti kaip vertybę ir netaikyti universalių modelių. Jo požiūriu, skirtumas turi būti vertinamas kaip principas, kuriuo remiasi tikrovė, ir vienodumas neturėtų būti demokratinės politikos ar urbanistikos priemonė, o politiškumas – tai tikrovės kom-

pleksiškumo artikuliacija (ne vienodumas ir atsikartojimas, o įvairovė ir kompleksiskumas).

Išvados

Būsto gamybos ir paskirstymo praktikų sociologinė architektūros analizė nėra politiškai ir ekonomiškai neutrali tema. Šiame straipsnyje siekiau atskleisti, kaip būstas, posocialistinė transformacija pereinančiame mieste tapdamas nepolitiniu klausimu, atskleidžia ir įgalina tolesnę miesto ir jo gyventojų transformaciją neoliberalia kryptimi. Naujieji būsto projektai ir su jais siejamos erdvės reprezentacijos įtvirtina būsto kaip prekės, miesto kaip neigiamos, netvarkingos aplinkos, susidūrimo ir socialinių kontaktų vengimo, mažų *gemeinschaft* tipo bendruomenių, atsiskyrusių nuo miesto fiziškai ir simboliškai, formavimo viziją. Ši raida, keičianti fizinę ir socialinę miesto struktūrą, yra įtvirtinama kaip natūrali, nekvestionuotina. Išvyrujančios būsto praktikos, architektūriniai-urbanistiniai jų sprendimai prieštarauja keturiasdešimties metų miestų tyrimų patirčiai. Tad, nepaisant poreikio pateikti kritiką šių projektų formos atžvilgiu, svarbiausia atskleisti, kaip susiformuoja tokių praktikų „nematomumas“. Nauji būsto projektai atskleidžia nepolitiško miesto formavimąsi, tiek savo forma atskleidami konsensualumą, nekoniškumą, tiek savo nematomumu ir savaime suprantamumu įtvirtinantys miesto plėtrą kaip natūralią.

Teisės į miestą klausimas, vadovaujantis kritine teorija, susietas su Beckerio (1967) iškeltu klausimu: kieno pusėje esame? „Džentrifikacijos“ (Slater 2012; Lees 2008), aptvertų ir saugomų bendruomenių (Low 2006), viešųjų erdvių atvirumo (Mitchel 2003; 2006)

tyrimai, atskleidžiantys gyventojų grupių išstūmimą iš miestų teritorijų, kuriose jie anksčiau gyveno, analizuojantys baimės ir nesaugumo jausmą mieste, aptvertų ir saugomų gyvenviečių gyventojų uždaramą ir suprivatėjimą, neišvengiamai postuluoja vertybines pasaulėžiūras. Postuluoja teisę į miestą. Tačiau į kokį miestą?

Lefebvre'o ir jo interpretatorių (Harvey 2008; Marcuse 2012; Schmid 2012) atsakymas: į ateities miestą, į skirtumą, į centriškumą, į miesto gyvenimą, teisę ne vien vartoti „pagamintą“ miestą, bet jį „gaminti“, kurti. Teisė į miestą, kaip Harvey'us (2008) performuluoja Lefebvre'o teisės į miestą idėją, – tai ne atskirų teisių visuma; tai platesnė teisė kaip pilietybės teisė ir teisė pakeisti save keičiant miestą. XX a. pradžioje Parkas rašė, jog žmogus sukūrė miestą pagal savo širdies troškimą. Tačiau miestą sukūrė ne Žmogus, miesto gamybos, socialinės erdvės gamybos, praktikoje skirtingais ir netolygiais būdais dalyvauja įvairios žmonių grupės, kurių interesai išsiskiria. Politiškumo samprata atskleidžia, jog nėra vieno bendro ir teisingo sprendimo. Politiškumo postulavimas reiškia, kad nėra bendro sutarimo, kad klausimai yra konfliktiniai ir diskusiniai.

Skirtingai nuo moksliskai racionalaus urbanizmo ir architektūros, skirtingai nuo po-politinės būklės, politiškumas reiškia tai, kad neturime galutinių atsakymų. Politiška situacija yra tokia, kurioje yra diskutuojama. Kalbėjimas apie po-politiškumą iš esmės reiškia

kalbėjimą apie politinių teleologijų stoką. Koks bus miestas, kaip jame sąveikaus gyventojai, kokia yra gero miesto vizija, – visa tai yra ne tik ar ne tiek moksliniai, kiek politiniai klausimai. Legitimizuojant ir natūralizuojant „anklavų“ urbanizmą konsoliduojama po-politinė būklė. Vilnius plėtojamas kuriant policinės architektūros statiškas utopijas, priskiriančias vietas ir veiklas. „Gero miesto“ apibrėžties klausimas yra diskusinis klausimas. Kaip kurti gerą miestą, jo projektus siūlo Jacobs, Sennettas, Lefebvre'as, Rieniets'as ir kiti, tačiau klausimas yra ne tiek, kaip praktiškai išspręsti tai, kas duota kaip situacija, kiek tai, kas apibrėžiama kaip situacija, – ką vertybiškai apibrėžti, ko siekti. Tad tokiam kontekste galima kelti Marcuse'š keltą klausimą. Marcuse, rašydamas apie „džentrifikaciją“, teigia, jog keltinas klausimas yra ne tas, kiek galima kontroliuoti miesto kaitos procesus ir ne tas, kaip tai daryti? Klausimas, kurį verta kelti yra tas: ar trokštama tai daryti? O šis klausimas gali būti atsakytas tik politinėje sferoje.⁴³

Šis straipsnis yra pastanga reflektuoti Vilniaus miesto kaitą, ir iškelia daugiau klausimų, negu atsakymų, ypač empirinio tyrimo požiūriu: kaip nauji būsto projektai transformuos, kai apibrėžta gyventojų juose grupė kis; ar juose susiformuos glaudžios bendruomenės; kokios nuostatos bus būdingos jų gyventojams; kaip savo vaidmenį suvokia architektai ir kokiomis socialinėmis teorijomis jie remiasi formuodami miestą?

⁴³ Cituojama Slater, Tom. 2012. „Missing Marcuse: on gentrification and displacement“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*, psl. 192.

LITERATŪRA

- Alexander, Christopher. 1965. „The City is Not a Tree“ (Part I) (Part II), *Architectural Forum* 122 (1;2): 58–62, 58–62.
- Arthurson, Kathy. 2008 „Australian Public Housing and the Diverse Histories of Social Mix“, *Journal of Urban History* 34 (3): 484–501.
- Bauman, Zygmunt. 2007. *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
- Becker, Howard. 1967. „Whose Side Are We On?“, *Social Problems* 14: 239–47.
- Bickford, Susan. 2000. „Constructing Inequality: City Spaces and the Architecture of Citizenship“, *Political Theory* 28 (3): 355–376.
- Bodnar, Judit and Molnar, Virag. 2010. „Reconfiguring Private and Public: State, Capital and New Housing Developments in Berlin and Budapest“, *Urban Studies* 47(2): 789–812.
- Boterman, Willem R., Karsten, Lia and Musterd, Sako. 2010. „Gentrifiers Settling Down? Patterns and Trends of Residential Location of Middle-Class Families in Amsterdam“, *Housing Studies* 25 (5): 693–714.
- Brenner, Neil and Theodore, Nik. 2002. „Cities and the Geographies of „Actually Existing Neoliberalism“, *Antipode* 34: 349–379.
- Butkus, Tomas S. 2011. *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*. Vilnius: Kitos knygos.
- Carbonell, Adria. 2011. „Towards a Political urbanism“, *Architecture and the Political* Fourth International Symposium on Architectural Theory, November 10–12, 2011 Beirut, Lebanon.
- de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Cheshire, Paul. 2009 „Policies for Mixed Communities : Faith-Based Displacement Activity?“, *International Regional Science Review* 32 (3): 343–375.
- Christiaanse, Kees. 2009. „The Open City and its Enemies“, in Tim Rieniets, Jennifer Sigler and Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 25–37.
- Csizmady, Adrienne. 2011. „Conflicts around Gated Communities“, Enhr Conference, 5–8 July, Toulouse 2011: 1–15.
- Čaikauskas, Gintaras. 2008. „Vilniaus daugiabučių gyvenamųjų namų statybos raidos tendencijos nepriklausomybės laikotarpiu“, *Urbanistika ir architektūra* 32(3): 153–166.
- Drėmaitė, Marija, Petrulis, Vaidas ir Tutlytė, Jūratė. 2012. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Dutton, Thomas A. and Mann, Lian Hurst. 2000. „Problems in theorizing „The Political“ in architectural discourse“, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society* 12(4): 117–129.
- Fanstein, Susan S. 2005. „Cities and Diversity: Should We Want It? Can We Plan For It?“, *Urban Affairs Review* 41 (1): 3–19.
- Fischer, Claude S. 2005. „Theories of urbanism“, in Jan Lin and Christopher Mele (eds.) *The Urban Sociology Reader*. New York: Routledge: 51–59.
- Gerdvilis, Virginijus. 2012. *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje*. Vilnius: Technika.
- Grunskis, Tomas ir Reklaitė, Julija. 2012. *Laisvės architektūra*. Vilnius: Baltų lankų leidyba.
- Gutman, Robert. 2010. „A Sociologist looks at Housing“, in Dana Cuff and John Wriedt (eds.) *Architecture from the Outside in. Selected Essays by Robert Gutman*. New York: Princeton Architectural Press: 214–227.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Harvey, David. 2006. „The Political Economy of Public Space“, in Setha Low and Neil Smith (eds.) *The Politics of Public Space*. New York, London: Routledge: 17–35.
- Harvey, David. 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London: Verso.
- Hillier, Bill. 1996. „Cities as Movement Economies“, *Urban Design International* 1(1): 41–60.
- Hillier, Bill. 2007. *Space is the machine*. London: Space Syntax.
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Joseph, Mark and Chaskin, Robert. 2010. „Living in a Mixed-Income Development: Resident Perceptions of the Benefits and Disadvantages of Two Developments in Chicago“, *Urban Studies* 47 (11): 2347–2366.

- Krupickaitė, Dovilė, Peciukonytė, Laura. 2011. „Aptvertos ir saugomos gyvenvietės Lietuvoje – naujos gyvensenos išraiška ar būtinybė“, *Annales Geographicae* 43–44: 3–16.
- Latour, Bruno and Yaneva, Alben. 2008. „Give me a Gun and I will Make All Buildings Move: An ANT's View of Architecture“, in: R. Geiser, editor(s). *Explorations in Architecture: Teaching, Design, Research*. Basel: Birkhäuser: 80–89.
- Lavrinc, Jekaterina. 2012. „Kūrybinės erdvės: judėjimas, komunikacija, žaidimai“, in Vieno muziejaus istorija. I dalis. Vilnius: Modernaus meno centras: 42–47.
- Lees, Loretta. 2008. „Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?“, *Urban Studies* 45(12): 2449–2470.
- Leeuwen, Bart van. 2010. „Dealing with Urban Diversity: Promises and Challenges of City Life for Intercultural Citizenship“, *Political Theory* 38(5): 631–657.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Lefebvre, Henri 1996 „The Right to the City“ in Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas (eds.), *Writings on Cities: Henri Lefebvre*, Cambridge, MA: Blackwell, 147–159.
- Low, Setha. 2006. „How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities“, in Setha Low and Neil Smith (eds.) *The Politics of Public Space*. New York, London: Routledge: 81–105.
- Mayer, Susan E., Jencks, Christopher. 1989. „Growing up in Poor Neighborhoods: How Much Does it Matter?“, *Science* 243 (4897): 1441–1445.
- Marcuse, Peter. 2012. „A Critical Approach to Solving Housing Problem“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 215–321.
- Michaeli, Mark. 2009. „Utopia Re-Read. Notes on the Regeneration of the City – Redevelopment or Replacement? Open City or Utopia?“, in Tim Rienits, Jennifer Sigler and Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 103–115.
- Milstead, Terence M. and Miles, Rebecca. 2011. „DIY Home Improvements in a Post-Soviet Housing Market: A Socio-Spatial Analysis of Vilnius, Lithuania“, *Housing Studies* 26 (3): 1–19.
- Mitchel, Don. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: the Guilford Press.
- Musterd, Sako, Andersson, Roger. 2005. „Housing Mix, Social Mix, and Social Opportunities“, *Urban Affairs Review* 40 (761): 761–790.
- Mouffe, Chantal. 2000. „Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism“, *Political Science Series* 72: 1–17.
- Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. London and New York: Routledge.
- Park, Robert Ezra. 1952. *Human Communities*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Pecora, Vincent P. 1991. „Towers of Babel“, in Diane Ghirardo (ed.) *Out of Site. A Social Criticism of Architecture*. Seattle: Bay Press: 46–77.
- Petrulis, Vaidas. 2007. „Politika architektūroje: reiškinio prielaidos sovietmečio Lietuvoje“, *Darbai ir Dienos* 48: 101–118.
- Polanska, Dominika V. 2010. „Gated Communities and the Construction of Social Class Markers in Postsocialist Societies: The Case of Poland“, *Space and Culture* 13(4): 421–435.
- Rancière, Jacques. 1999. *Disagreement. Politics and Philosophy*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Rancière, Jacques. 2001. „Ten Theses on Politics“. *Theory and Event* 5.3.
- Rancière, Jacques. 2003. „Politics and Aesthetics: an Interview“, *Angelaki* 8.2, 194–211.
- Rancière, Jacques.. 2004. „Introducing disagreement“, *Angelaki* 9.3, 3–9.
- Rykwert, Joseph. 2009. *The Seduction of Place. The History and Future of the City*. Oxford: Oxford University Press.
- Sennett, Richard. 1990. *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sennett, Richard. 2008. *The Uses of Disorder. Personal Identity and City Life*. New Haven and London: Yale University Press.
- Schmid, Christian. 2012. „Henri Lefebvre, the Right to the City, and the New Metropolitan Mainstream“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical*

Urban Theory and the Right to the City. New York, London: Routledge: 42–63.

Short, John Rennie. 2006. *Urban Theory. A Critical Assessment*. New York: Palgrave Macmillan.

Slater, Tom. 2012. „Missing Marcuse: on gentrification and displacement“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 171–197.

Smets, Peer, Salman, Ton. 2008. „Countering Urban Segregation: Theoretical and Policy Innovations from around the Globe“, *Urban Studies* 45 (7): 1307–1332.

Smith, Adrian and Timár, Judit. 2010. „Uneven Transformations: Space, Economy and Society 20 Years after the Collapse of State Socialism“, *European Urban and Regional Studies* 17(2) 115–125.

Stanek, Lukasz. 2011. *Henri Lefebvre on Space. Architecture, Urban research, and the Production of Theory*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Stenning, Alison, Smith, Adrian, Rochovská, Alena and Swiatek, Dariusz. 2010. *Domesticating Neo-Liberalism. Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Wiley-Blackwell.

Swyngedouw, Erik. 2007. „The Post-Political City“, in *Urban Politics Now*, ed. BAVO., Rotterdam: NAI Publishers, Netherlands Architecture Institute: 58–76.

Swyngedouw, Erik. 2009. „The Antinomies of the Postpolitical City: In Search of a Democratic Politics of Environmental Production“, *International Journal of Urban and Regional Research* 33 (3): 601–620.

Tonkiss, Fran. 2003. „The Ethics of Indifference: Community and Solitude in the City“, *International Journal of Cultural Studies* 6(3): 297–311.

Wirth, Louis. 2005. „Urbanism as a Way of Life“, in Jan Lin and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*. New York: Routledge: 32–42.

Ziganel, Michael. 2009. „Crime Does Pay!“, in Tim Rieniets, Jennifer Sigler, Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 187–201.

ABSTRACT

SOCIOLOGICAL REFLECTIONS ON NEW HOUSING DEVELOPMENTS IN POST-SOCIALIST VILNIUS

Planned housing developments are a new phenomenon in post-Soviet cities – cities marked since 1989 by the rapid and wholesale transformation of housing markets, from a situation of overwhelmingly state-owned provision to the development of real estate markets. In this article I explore how this type of dwelling transforms urban space, reflecting the new provisions in the period, but also revealing a dual relationship with socialist space. Planned housing developments are characterised by the continuity of the ‘soviet’, i.e. by modern functionalist urbanism’s architectural practices; but in their symbolic dimension such developments are also associated with an inversion of collective housing practices. This symbolic aspect of planned housing developments can be described in terms of privacy and sameness. In this article I argue that these housing practices are naturalised and affirmed as desirable through representations of space, including representations produced within marketing, mass media and the legal system. Drawing on the concepts of police, politics and the political developed by Rancière and Swyngedouw, the article raises the question of whether in post-socialist Vilnius these new developments indicate the consolidation of a post-political condition.

Gauta: 2012 12 15 10

Pateikta spaudai: 2012 12 27

Dalia.Ciupailaite@fsf.stud.vu.lt

Vilniaus universitetas, filosofijos fakultetas,
Sociologijos katedra

Universiteto gatvė 9/1; LT-01513 Vilnius